

Pedagógus pályám (1962—1969)

Válaszút előtt

É megkérte a buszvezetőt, hogy a Szarvason a főiskolánál álljon meg; a parókiára mentünk „haza”. Szarvas előtt a Körös-híd akkor még nem épült újjá; a busz csak lépésben mert áthajtani rajta. Két oldalt, a Körös partján a két Bolza-kastély állt (valóságos kastélyok, nem amolyan kúriák), a jobb kéz felőli rosszabb állapotban volt (a mezőgazdasági főiskola használta), a bal kéz felőli viszont már akkor is szépen rendben volt tartva (Öntözési és Rizstermesztési Kutató Intézet). Előtte Romulus és Rémus szobra – a Bolzák eredetileg olaszok voltak -, háta mögött fölmagasodva az Ótemplom. Festői kép fogadta azt, aki Szarvasra érkezett (sok jól sikerült fotóm témája).

Akkor azonban még nem sokan érkeztek Szarvasra. Ez a vidék valahogy kimaradt „Magyarország fölfedezéséből”, a Balaton környékéről (nem is vetekedhetett vele), a Duna-kanyarból vagy a Mátra vidékéből (akkori korunk üdülő paradicsomai). Békéscsabát a kolbászárról, Gyulát a húsiparról (s talán Erkelről is) még csak-csak ismerte a közvélemény; Szarvas kiesett belőle. A szarvasiakat láthatóan nem nagyon izgatta ez, elváltak a saját küszködéseikkel, nem hiányzott nekik a fölfedezés. A szép gimnázium és az egykori tanítóképző – akkor már helytörténeti múzeum – mellett, az Ótemplom előtt átvágva a parókiára értünk.

Szarvas akkor még (kis túlzással) az Ótemplomtól az Újtemplomig ért, főutcája a 44-es volt (É egészen a rendszerváltozásig nem volt hajlandó végigmenni rajta, már-már görcsösen: hivatkozott rá, hogy őt itt megalázták s innen kinézik.) Én azonban később sokszor végigmentem rajta a hídtól a vasúti sínekig, innen tudom. Az Újtemplom után - az is a XIX. Század végén épült, új csak a száz évvel öregebb ótemplomhoz képest volt - nem sokkal a marhavásártér következett (most lakótelep). A síneken túl szemételep; később a Vasipari KTSz autószerzerve telepedett oda.

Az Ótemplom, a Tessedik-parókia (ahogy ma hívják), vele szemben a másik paplak, a tanítóképző-múzeum, a gimnázium, a Bolza-kastély, végig a főúton a házak (a panelépületeket később építették oda) körben mind-mind vakítóan sárgák voltak. Az alföldi nap vakított Szarvason; a város, mint afféle alföldi település, napfényben úszott. (Torockó, ahol csak nemrég jártam, kétszer kelt föl a nap: a föléje tornyosuló Székelykő miatt nem sokkal hajnal után ismét besötétedett.) A parókián, ahol megszálltunk, az öreg zsalugáterek le voltak húzva. Reggel korán ébredtem, hatkor kimentem város nézni („Én akartam volna megmutatni neked” – mondta szemrehányóan É).

Szarvas, mint sok más telepített falu, sakktábla-település; ha megálltam, mind a négy irányban végigláttam rajta. A város közepe valahol a katolikus templom körül lehetett (ma sétapark szobrokkal, akkor piac volt). Így is építették: a Bolzák tudomásul vették, hogy az itt élő szlovákok (tótoknak mondták magukat) lutheránusok – maguknak azonban a falu közepén katolikus templomot építettek. Az öreg plébánoson akkor is sokan mosolyogtak. Amikor először jártam végig, az utcán már nem lehetett szlovák szót hallani (vagy alig). A piacon viszont, az idősebbek, családi alkalmakkor (mint a disznóvágás is volt), meg a templomban szlovákul beszéltek (és németből szlovákra fordított öreg énekeskönyveket – a Transcius-t is használtak; ma muzeális érték). A Körös partjára értem.

A Körös volt Szarvas igazi látványossága, ma is az. Ez a harmincvalahány kilométerre nyúló holtág egykor körülfolymta Szarvast, körgátat építettek az állandó árvíz ellen. A folyószabályozás óta már csak holtág, de mintha élő volna. Nagy vízi élet zajlott rajta már akkor is; a strand – a Bolza-kastélytól nem messze – a fiatalság nyári találkahelye volt. Szemben vele a Pepi-kert (kastélykert, amelyet az épülettől a Körös választott el), az arborétum szélén, a Körös-parton az ÖRKI-dolgozók festői lakótelepe. Lejjebb a Körösön, a roskatagabb Bolza-kastéllyal szemben az Erzsébet-liget fái, moszatos gyökerük hol belenyúlt a vízbe (ha földuzzasztották a holtágat -, hol meg kiállt belőle. Itt ma sportpálya, erdei sézaút, apartman szálló áll; akkor vendéglő, kertészet volt ott, s épp épült Szarvas festőjének (Ruzicskay) háza.

A parókia, ahová visszaértem, növelte az idillt. É itt szállt meg, miután az apját 1957-ben letartóztatták, majd *életfogyt*-ra ítélték; a háza vagyonekobbzás alatt állt, a nagymamát (É apját), aki eredetileg a nagy házat az ügyvéd fiának vette), valamint É anyját és hugát a ház végi kamrába zsuppolták. Ott szorongtak hárman, időnként ők is átmentek a parókiára (a lelkész felesége É-nak a nagynénje, anyjának az idősebb testvére volt). A lelkész - Székács Sámuel, aki húsvétkor megvizitált engem (a forradalom után maga is internálva volt) -, örült, hogy „kolléga” érkezett, még hozzá Kolozsvárról; hogy nem vagyok evangélikus, kevésbé zavarta, „evangélikus teológiára jártál, nem igaz?” – mondta, és karon fogott, megmutogatni a templomot (méltányoltam, szerettem).

Az Ótemplom, - az ő temploma – a XVIII. Század végére készült el, a hívek - a Szarvasra települtek és az Árvában maradtak - közösen építették. Fa nem volt az Alföldön, Árvában vágták, a folyón úsztatták le, a derekas gerendákat megsodáltam. Meg a szószéket, amely – alföldi szokás szerint egybeépítve vele – az oltár fölé tornyosult, hogy megfájdult az ember nyaka, ha a papra nézett. Samu bácsi nagyon szerette; nagy szónoknak érezte magát (sokszor az is volt), átélte a mondanivalóját, magyarul és szlovákul imádkozott. (Sajnos, hallgatósága kevés volt, különösen így nyáron.)

Amikor Kolozsvárra utaztam, É otthagyta Pestet; búcsúzóul hosszan sétáltunk a szeptemberi napsütésben a Körös parton, a jegenyefák alatt (nekem maradandó emlék, neki, azt hiszem, kevésbé). Most itt dolgozott Szarvason (Kísérleti Halastavak), előbb fizikai munkán, később itt is könyvelőként. Biciklivel járt ki a telepre nem túl messze az Ótemplomtól a Körös-hídon át a 44-esen Kecskemét felé, a második leágazásnál balra kanyarodva az útról. Délután az egész család otthon várta; Székácsék három gyereke, a legkisebb (Gyuri) még kiságyban, az anyja, a húga, néha a nagymama meg én. Székács Sámuel (a lelkészt) megihlette a családi hangulat, otthoni áhitatot rendezett (a gyerekei húzódoztak, én is kényelmetlenül éreztem magam). É hangulatos szobájában - fehér bútorral, kis könyvespolc, szellős függöny - viszont otthonosan éreztem magam. Ennyi, meg Samu bácsi érdekes könyvei (debreceni teológus

volt, népi írókat gyűjtött, dedikált példányai voltak) nekem pillanatnyilag elég is volt. Féja Viharsarok-jában éreztem magam.

*

Múlt a nyár. A realitások, ez hamar kiderült, keményebbek voltak. „Nyilatkozz!”, sürgetett É (meg a család), munka, kereset után néztem. Pesten beosztottak központi segédlelkésznek. Ez pontosabban azt jelentette, hogy Budapestről az ország különböző pontjaira utaztam, ahol unitáriusok voltak – apró, néhány fős, egy-két családostól szórványgyülekezetek -, nekik tartottam istentiszteletet, bibliaórát, hitoktatást (ha gyerekek is voltak). Unitáriusok akkor sem igen voltak Magyarországon; ha ma tán többen vannak, az az erdélyi kivándorlóknak köszönhető. A magyarországi unitáriusok (bár az egyháztörténet máshogy tudja) kezdetben is főként az Erdélyből kijöttekből állottak mint nagyapám, dédapám. Ők főként Pesten telepedtek le; az országos politikához-kultúrához közel, az úri felső-középosztály, Trianon után az erdélyiséget is képviselték. Mikorra szolgálatba léptem, az ő világuk már elmúlt, bár Filep Imre megpróbálta visszaálmódni őket, csak néhányukkal találkoztam. A pesti unitáriusok másik csoportja meggyőződésből vagy kényszerből tért át (mondjuk, a zsidó származás miatt), mert az unitáriusok tanítása (szentháromság helyett egyszemélyű Isten, Jézus, a tökéletes ember, a Biblia mint irodalomtörténeti alkotás, a személyes hit szabad megválasztása és megvallása) jelentette nekik a legkisebbkötöttséget s támasztotta velük szemben a legkevesebb kívánalmat.

Ők mind Pesten gyülekeztek; nem kellett nekik szórványlelkész, szórványlelkész a vidéki (falusi) gyülekezeteknek kellett. Ezek jobban hasonlítottak erdélyi tapasztalataimra (Kocsord), főként mert a múlt század harmincas éveiben szakadtak ki református egyházaikból; összevesztek a lelkéssel vagy a gyülekezet gondnokával, rivális vezetőjük támadt, aki önállósítani akarta magát. Őket látogattam – az Alföldön Dévaványát, Füzesgyarmatot, Hódmezővásárhelyet (korábban Filep Imre parókiája, most Jakab Jenő volt ott a lelkész); a Dunántúlon Polgárdit, a Duna-Tisza közén Dunapatajt. Az erdélyihez (meg a kocsordihoz) képest ez lehangoló tapasztalat volt; lehangoltan érkeztem vissza Pestre, ahol Filep Imre – néha mások is – fejcsóválva, egyetértőleg vagy értetlenül hallgattak.

Füzesgyarmaton sem voltam soha, a térképről kellett kikeresnem (Dévaványát is látogatnom kellett). Már késő ősz volt, Szarvasról indultam, kitaláltam, hogy vonattal, amit megszoktam, megyek (a busz eszembe se jutott, azt sem tudtam, megy-e oda busz). A térkép szerint sem Füzesgyarmat, sem Dévaványa nem volt messze; Szarvason is lakott néhány dévaványai (É családjába is jutott belőlük egy); a szarvasiak szokásuk szerint kissé kinézték őket, nem is tájékoztam tőlük. Vonattal mentem Mezőtúrig, ami a szarvasiaknak amolyan elosztó állomásként szolgált; ott aztán jó sok ideig vártam. Egy darabig mentem a békéscsabai személlyel (nem volt belőle túl sok), aztán megint szárnyvonalra szálltam. Ez így nagyjából négy órtányi vonatút volt (visszafelé sem volt jobb a csatlakozás), Pestre föl és onnan másik szárnyvonalon persze rövidebb lett volna. Füzesgyarmaton imponáló öreg templom fogadott, nagy roskatag parókiával (Szabó Magda Régimódi történetéből); de nem ez volt az unitárius templom, az valahol eldugva állt. Mire megtaláltam, bealkonyodott; épp csak megtarthattam az istentiszteletet. Takaros házaik vannak, meséltem aztán Szarvason, a tornácról lépcső nélkül az udvarra lehet kilépni. A szarvasiak szörnyülködtek ilyen szegénységen, ilyen elmaradottságon – az ilyen világvégén.

Ez a gyakorlat hozzátartozott a lelkészi képzésemhez – ez volt a gyakorlóévem, amely után lelkészi vizsgát kellett volna tennem. Nem derült azonban ki, hogy ki előtt és hol. Azzal

érkeztem haza, hogy Kolozsvárra megyek vissza. Egyházi vezetőm (Pethő István esperes, egykor sikeres gyülekezeti lelkész, a pestszentlőrinci templom megépítője) lelkesen helyeselt (még nem tudtam, miért). Filep Imre viszont, akihez jobban kötődtem, ezúttal sem értett egyet velem, s most (kivételesen) É is Filep Imre véleményén volt. É motivumai világosak voltak (persze), Filep Imre talán szeretett volna megtartani a saját egyházközségének, de hát nem ő döntött. Az Egyházügyi Hivatal lezárta a vitát, keressek itthon helyet. Fölmerült az Evangélikus Teológia is – hisz négy évet végeztem ott -, az tetszett volna a szarvasi családnak (É-nak az sem); Samu bácsi, a szarvasi lelkész már azt fantáziálta, hogy evangélikussá válok és az ő segédlelkésze leszek- Az unitáriusok leginkább saját vizsgabizottságot állítottak volna föl, az viszont nem adhatott papírt, végzettség nélkül nem alkalmazhattak, főként pedig nem kaphattam volna államsegélyt.

Egyelőre fél kongruán (államsegély) voltam; a teljes havi államsegély, amelyet az Egyházügyi Hivatal fizetett, 630 forint lett volna. Igen, de hol fogunk lakni? „Mit eszünk, miből ruházkodunk?” Az Alkotmány utcai lakást – pontosabban azt az egy szobát, amelyben a kitelepítés óta laktunk, ahová öcsémekkel mindketten be voltunk jelentkezve, s ahonnan Kolozsvárra mentem – öcsémék (a feleségével) lakták, ha nem voltak otthon, néha tanyát verhettem. Samu bácsi, a szarvasi lelkész válasza kész volt: „Itt maradtok a lelkészlakásban” (én már-már hajlottam rá, É a gondolatától is rosszul lett). Filep Imre végigmotogatta a gyülekezeti termet, amelyhez konyha és mellékhelyiségek is kapcsolódtak, és elképzelte, hogyan fogja majd átépíttetni az én számomra („S egymástól sem leszünk messze”, tette hozzá sokat ígérően, É szerint – akivel kolozsvári visszatértem s az ő föltűnése óta nem jöttek ki – vészjóslóan).

Az esperesem hallgatott. Meghívott a saját templomába – nem szívesen mentem, kifogásolták a szolgálatomat (túl rövid és túl tudálékos prédikáció) -, aztán csak annyit kérdezett. „te hiszel Istenben”? Ez úgy hangzott, mint amikor az egyik azt kérdi a másiktól: mondd, szeretsz-e még. Tudjuk, mikor kérdi: ha válni akar tőle. Csak lassan jöttem rá, hogy ő is meg akart válni tőlem. (Csongvai Attila, kolozsvári teológustársam az unokaöccse volt; ha visszamegyek Kolozsvárra, kicserélhetek volna vele. Így azonban nem tudtak, fölösleges lettem).

A Hógyes Endre utcából a Koháry utcába szaladtam föl-alá (az 52-es villamos az Üllői út – Kiskörút útirányon át oda-visszavitt; el a Múzeum előtt, ahol ötvenhat első napját éltem végig, el az evangélikusok lelkésznevelője és országos könyvtára előtt (Tillich), a Madách téren át gépfegyverek az árkádok alatt, a Deák téri evangélikus ház előtt, ahol É lakott, amikor teológus volt. Az Alkotmány utcánál szálltam le (anyám, nagyanyám, ostrom, kitelepítés), a Koháry utcában panaszkodtam. Ki a pályaudvarra, le Szarvasra, már alig vártak engem, főként pedig a jó híreket. Ezekkel nem szolgálhattam. Főként éjszaka utaztam, személyvonaton, ott olvastam végig először az Üvöltő szelek-et. Hajnalban érkeztem, az államosról a Vasút utcán mentem végig, az akácfák illata és a por szaga most is az oromban van. Az ősz hangulata, az Alföld hangulata és a hazaérkezés reménysége máig megmaradt. S az elválás: mert a jó hírekért mégiscsak Pestre kellett visszazaladnom.

Pesten levél várt az Alkotmány utcába címezve; benne fegyelmi határozat (rövid prédikációk, lelkészhez nem méltó magatartás, az unitárius hitelvek kétségbe vonása – utóbbi az evangélikusoknak is szólt). „De hát mi a baj magával?” – kérdezte meglepetten Kovács Lajos, a kolozsvári püspök helyettese, teológiai tanárom, akkor épp Pesten látogatóban. Filep Imre a esperest szidta (mint mindig), a főgondnok – aki az Egyházügyi Hivatallal tartotta a kapcsolatot - tehetetlenül tárta szét a karját: az esperes a döntő. Szarvason bölcsen bólogattak:

lám, az unitáriusok (megmondtuk). É meg én riadtan kapaszkodtunk össze. Márta, a nagynéném segített.

*

Márta akkor már elvégezte a Lenin Intézetet (az ELTE bölcsészkarának továbbképzője volt), a tanítói oklevele mellé orosz szakos diplomát szerzett, és a Kertész utcai általános iskolában tanított, ami akkor az OPI (Országos Pedagógiai Intézet) gyakorló Iskolája volt. Sikeres tanár és népszerű kolléga; egykori tanítóságát az osztályteremben és a tanárban is kamatoztatta. Korábbi kollégájához Németh Istvánhoz fordult, aki akkor a Művelődésügyi Minisztérium osztályvezetője volt, és a megyei oktatási osztályokkal tartotta a kapcsolatot.

Bementünk a minisztériumba (pár lépéssel odébb csak egyházi próbálkozásaim színterétől, bár nem hiszem, hogy abban a minisztériumban bárki tudott volna az unitárius házról). A sötét és mindig ételszagú épületben nem először jártam. Képzős koromban, mivel ott laktam közel, sok tanárom bízott kéziratokat rám, hogy a minisztérium hatodik emeletén székelő PETI-be (Pedagógiai Tudományos Intézet, az OPI elődje) vigyem. A hatodikra – mint korunk annyi hivatali épületében – lassan mozgó nyitott lift, „páternoszter” vitt föl. Beléptem vagy beléptünk, ha többedmagammal mentem oda (mások is kíváncsiak voltak), és míg fölfelé mentünk, elolvastuk a figyelmeztetést: Balesetveszély! A hatodiknál tessék kilépni! (Sohasem mertem, még felnőtt koromban sem följebb menni; úgy képzeltem, hogy a hatodik után a lift fejjel lefelé fordul meg és indul vissza.)

Ezúttal csak a második vagy harmadik emeletre mentünk, Németh István már várt. Szürke öltönyös, szőke hajú, hízás hajló férfi volt, Mártát jó ismerősként üdvözölte, engem kíváncsian nézegetett (képzős? Teológus? Kolozsvár?). Márta inkább az elsőt hangsúlyozta (mindketten képzősök voltak egykor, sőt Márta férje is, mint az oktatásügyben akkor még sokan), de hát a további kettőt – homályos foltokat – sem lehetett elhallgatni. Meglátjuk, mit tehetünk, zárta le a beszélgetést Németh István -, majd jelentkezem. Valamennyire megnyugodtam. Mártának aztán, már csak négy szemközt elmondta, hogy nem vagyok egyszerű eset: „épp most (1962)... de hát a Párt” (amit már csak Márta előadásából tudok, nem föltétlenül hitelesen; de Márta mindig lelkes volt).

Most is. Amilyen lelkesen vette tudomásul, hogy lelkésznek készülök – ifjúkori emlékei elevenedtek föl, a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egylet), a SDG -, olyan lelkesedéssel vette tudomásul, hogy mégiscsak visszatérnék a pedagógus pályára (képző, Szinyeyi-Merse utca). Most egyszerre ő látszott a szalmaszálnak, amibe kapaszkodhatom, kapaszkodhatnánk. Reménykedve, főleg azonban türelmetlenül vártunk valami döntést (közben utazás ide-oda, fenyegető egyházi levelek, sajnálkozó rokonok és ismerősök). S a döntés nagy sokára meg is érkezett.

Zala megye. Menjek a Dunántúlra tanítani, például Zala megyébe. Tanító ugyan nem tudok lenni – ahhoz nincs meg a képesítő vizsgám (most Márta mondta, hogy lám-lám) -, de elkezdhetném, mondjuk, képesítés nélkül. (Akkor és még sok ideig sokfelé az országban égető pedagógus hiány volt, utólag elgondolva a Ratkó-gyerekek miatt.) Képesítés nélkül akkortájt csaknem mindenki elhelyezkedhetett, akinek valamire való érettségije volt, különösen ha helyben támogatták. Engem nem helyben támogattak ugyan – hanem magasabbról -, viszont nemcsak érettségim volt, hanem képzős érettségim, ami jobban hangzott. (Homályos foltjaim viszont nem hangzottak jól.)

Szóval Zala megye. É már lelkesedett, elővettük a térképet és a statisztikákat, hogy elképzelhessük, milyen is lesz Zalában tanítani. (É késlekedés nélkül szánta rá magát, hogy velem jön; tanítóné nem sokkal rosszabb vagy jobb, mint a lelkesedés feleség). Ráadásul a Dunántúlon, ami tudjuk, fejlettebb (oda nem telepítettek ki Pestről, én legalább is nem tudtam erről még akkor.) Sajnos, minden valamire való statisztika – bármelyik földrajz könyvben nézegettem is, mind azt mutatta, hogy ha a dunántúli megyék fejlettebbek is (több energia, több bevétel, magasabb iskolázottság), hát Zala megye biztosan nem az. Mindegy, megyünk Zalába.

November eleje volt, a hó is esni kezdett, mire Németh István megüzente, hogy keressem meg a Zala megyei oktatási osztályvezetőt, megbeszélte velem. É fölött Szarvasról, azonnal hallani akarta a jó hírt. Kézen fogva sétáltunk az ördögárok partján, mert ott, a Pasaréten szállt meg egy középiskolai osztálytársáéknál. Kora reggel, már eléggé havazott, indultam.

Soha nem jártam Zalában, senkim sem volt, aki arra járt volna vagy mesélt volna róla. Azt tudtam, hogy – földrajzilag legalább is – a Dunántúl kisebb, mint Magyarország keleti fele; és persze olvastam a Mezőségről (Németh László), az Ormánságról (Kodolányi), Czecczéről és Rácegres pusztáról (Illyés). Ukkról meg Bobáról azonban tőlük sem olvastam, ez valahogy kimaradt az olvasmányaim közül. S, mint most kiderült, a vonat is csak lassan tudott oda eljutni, lassabban, mint Mezőtúrra vagy Szarvasra. S már a hó is nagyon esett. Zalaegerszegre valamikor késő délelőtt érkeztem, elkéstem a találkozót, mire megtaláltam a megyei tanácsot. Az osztályvezető – bőrkabátos, sovány, krákogó ember – kedélytelenül mért végig, aztán behúzta maga mögött a magas hivatali ajtót. Órákat vártam, remény és kétség között (kezdetben az előbbi, később mindinkább az utóbbi), mire megint kijött, és megrázta a fejét. Képesítés nélkülire nincs szükségünk (a statisztikai nem ezt mutatták).

Kétségbe estem, s még előttem állt egy hosszúra nyúló esti vonatkozás a havas Dunántúlon át Pestre. É reménykedve várt, én akkorra már összeszedtem magam. Valamit ki kell találni, keringtem a minisztérium épülete körül (Németh István nem és nem ért rá, hiába hívtam). A Szemere és Honvéd utca sarkán – hirtelen elhatározással – bementem a Lignimpex-be.

A Lignimpex import-export cég volt (mint a neve is mutatta), és tüzelőanyaggal kereskedett. Ez nem érdekelt, csak az, hogy valamennyit tanultam angolul és németül, éveken keresztül (igaz, teológusokkal) leveleztem; s az oroszra meg a románra is emlékszem még. Ha már Zalában nem kellek, ezeknek hátha hasznát tudnám venni. Hirdetésben olvastam, hogy levelezőt keresnek, benyitottam a megadott ajtón.

A Lignimpex határozottan barátságosabb volt, mint a zalaegerszegi osztályvezető; legalább is annak látszott. Leültettek, hogy kipróbáljanak. Mindjárt diktálni is kezdtek egy levelet, kértem, ne olyan gyorsan, nem győzöm az iramot. Belenéztek abba, amit írtam: „de hát ne mindjárt angolul! Előbb írja le magyarul!” Megnőzz az önbizalmam. Ezzel együtt sem vettek föl, amikor visszakérdeztem, zavaros magyarázatba bonyolódtak, hogy a külkereskedelem... meg az álláshelyek...

Én azonban – ettől némileg megbátorodva – a Hungarotex-nél folytattam. A Hungarotex a József nádor téren székelt a Pénzügyminisztérium mellett, Isten tudja, hogy találtam rá (talán újra valami hirdetésből). Itt a személyzeti osztályvezető fogadott, negyvenes, joviális hölgy, jó szándékkal és barátságosan (mit tudtam én még akkor, kik is azok a külkereskedők és mi is az az állami külkereskedelem). Ki sem próbált, mintha máris elhatározta volna magát. Elmagyarázta, hogy január elsejétől venne föl, s ha szorgosan levelezem, tovább tanulni is

elküld, mondjuk, közgazdásznak vagy jogásznak. Életrajzom homályos pontjairól ez esetben sem esett szó (erről különben sem illett az egész Kádár-rendszer alatt beszélni; tudni minden káderes tudta). Várjak a levelére.

S csodák csodája, a levél január 6-án meg is jött. Elkéstek vele – én akkor már Dombegyházra választottam, boldogan.

*

Közben Németh István is fölvetta a telefont, hogy elmesélje – dicsekedve, joggal -, hogy Zala helyett talált valami mást: Békés megyét. Békés megye?, képedt el É. Pont ahol mindenki ismer minket? (Ez azért túlzás volt.) Ahol apámat lecsukták? (ez viszont, sajnos, igaz). Hát oda nem megyünk. Családja szorgosan helyeselt.

Viszont hová legyünk Pesten? Az egy Hungarotex-ben azért annyira nem bíztam (magamban mint volt teológusban még kevésbé). É most szaladt vissza Szarvasra Pestről – előzőleg mint kirúgott teológus, hosszan kilincselte anyagkönyvelő állásért. Ő Pestről sem akart többé hallani, így már sokkal nehezebb volt. De még ha akart volna is, lakni akkor sem volt hol, gondoltam (s mint később kiderült, igazam volt). Békés megyében mégis lakunk valahol, ha máshol nem, a szarvasi parókiaán. Ez ugyan nem sok jót ígért egy jövőző pedagógusnak, de annyit azért igen, hogy onnan most Csabára utazzam.

Ez az Alföld volt, Békés megye. Itt nem írtak egész oldalas leveleket (A 4-es formátum), hanem takarékoskodtak a papírral, csak fél oldalra gépeltek, az is másolópapír volt, szegényesen zizegett. Ráadásul borítékot sem használtak. A gépelt levelet kifordították, és tűzőgéppel összetűzték. (Elekes József egykori olmtüzi börtönleveleire emlékeztettek).

Ez nem jó jel volt (s ráadásul a szarvasi család). Hagymási Sándor azonban, a megyei osztályvezető kollegiálisan fogadott, és gyorsan határozott. Mindent megígért, ha Dombegyházra megyek: pedagógus állást (no persze képesítés nélkül), továbbtanulást, ebédet a napköziben, szolgálati lakást. S ami fő: É-nak is pedagógus elhelyezkedést. Mit nekem Pest! Mit a Hungarotex! Taníthatok (de tényleg).

Dombegyház

1963 januárjának első napjaiban utaztam Dombegyházra. Mezőtúrról Békéscsabán át a határig (Lőkősháza, Lőkös, ahogy mondták) az Arad—Bukarest felé menő expresszrel, esetleg személlyel, úgy olcsóbb volt. Lőkősházán leszállás – már jöttek a határőrök, megvártuk a buszt, oldalán: Kevermes—Dombegyház—Battonya. Ez volt az a busz, amellyel éveken át jártam, jártunk Szarvasra, Csabára, akár Pestre is. Elhagytuk Kevermest, az út egyre rosszabb lett, a busz zötyögött, lépésben tudott csak menni. A buszon fázós, rossz kedvű emberek, nemigen beszéltek egymással (velem még kevésbé, ha próbálkoztam is). Dombegyházon a kocsmá előtt állt meg. Megérkeztem.

A kolcsma – italbolt volt a fölirata, a kocsmá illetlenül hangzott – tulajdonképp a „főtér” volt, ha Dombegyházra lett volna olyan. Régebben esetleg épp a piac, bár soha nem hallottam, hogy Dombegyházra piacoztak volna; inkább eljártak Battonyára, Kunágotára, távolabb Kovácsházára. Volt ugyan téesz, de hogyan működtek a háztájiak, azt nem tudom. A falu különben sem östermelők lakták – azt, hogy igazi település, inkább az itt és a környéken lakó

értelomiség képzelte, emlegette (Balsaráti Vitus János a XVII. Századból, Hollósi Kornélia színésznő a XIX-ből, sőt még Jókai is írt róla a Szegény gazdagok-ban): Ez inkább mese volt, ha volt is Dombegyház a XIX. Század előtt, kevés nyoma, még kevesebb dokumentuma maradt. A XIX. Század végén telepítettek dohányosokat ide, mint ahogy a környékre – például a járási székhely Mezőkovácsházára is -, a dohányosok pedig nem földművesek voltak, legalább is nem a bevett értelemben. Inkább jövő-menő emberek, kisvállalkozók, akik földet béreltek ott, ahol dohányfeldolgozás folyt, s addig művelték, míg a dohányt átvették tőlük, vagy ameddig a föld meg bírta termelni a dohányt. Aztán továbbálltak. Tradíciót, kultúrát, helyi társadalmat nem alkottak és nem hagytak maguk után; esetleg a szegénységet.

Ez nyomta rá a bélyegét a falura; nagy kiterjedésű falu volt, mégis a földbe töppedt. A házak, amiket magam körül láttam, valamikor még a háború előtt épülhettek (egy-két kivétellel, pl az iskolák vagy a plébánia, néhány pedig az 1953-60 közti tévesz nélküli világban (jellegzetes, megtört tetőgerendáikról lehetett megismerni őket). A kocsmá (az Italbolt) volt a központ; pontosabban az az útkereszteződés, ahol a Lőkösházáról Battonyára, illetve a Mezőkovácsházáról egykor Aradra menő utak keresztezték egymást. A kereszteződésben, kis parkban világháborús emlékmű állt, de a megszokott turult leszedték róla. Ez volt a „felvonulási tér”, itt tartottuk a kötelező állami megemlékezéseket. Nem messze tőle vegyesbolt, majd a tanácsháza Kisdombegyház, Kunágota, Kovácsháza felé fordulva. Ellenkező irányban az általános iskola az igazgatói lakással, szemben a napközi, s az út végén valahol Arad. Néhányszor elgyalogoltam a határig, m és átnéztem a túloldalra. Odáig tartott az aradi út, egykor a falu fő forgalmi útja, most egyszerűen abbamaradt, földúttá vált, elsüllyedt a porban. A román oldalon azonban ki volt építve és látványosan abbahagyva, mintha csak építészeti bemutatót tartottak volna belőle. Az abbahagyott útépítésen jól lehetett látni az út talpazatát, a föltöltést és az aszfaltréteget.

Az első világháború előtt ez az út kötötte össze Araddal nemcsak Dombegyházat, hanem Csanád megye egész északi csücskét. Ahová csöppentem, az egykori Csanád megye volt, amelyet Trianon után részben Csongrádhoz kapcsoltak, részben az újonnan kialakított Békés megyéhez. Hogy valamiképp más volt azonban, mint a befogadó megyék, máig (azaz a hatvanas évek elejéig) érezni, érzéklni lehetett. Részben persze már csak az elhagyatottságon: a megyéknek, sőt az egész országnak ez a pereme nagyon elhagyatott, elpusztult és leromlott volt. Részben a gazdaságán és a „gazdagságán” (a szegénységén): itt egykor mással foglalkoztak az itt lakók, Arad környéki piacozással, csereberével (s mindennel, ami azzal összefüggött); most meg beszorultak a határ és az őket kénytelen-kelletlen befogadó megyék közé. Részben a határsáv jellegén („határőr falu”, hirdette a tábla), ami pontosabban azt jelentette, hogy a faluban főként határőrök állomásoztak, akik időnként az iskolában is megjelentek, és intően szóltak a gyerekekhez (bár ez csak román, nem pedig jugoszláv határ volt).

Ezt akkor én, a „falukutató” még mind nem tudtam; s különben sem érdekelt volna. Leszálltam a buszról – már dél körül lehetett (az út Mezőtúrról, ahol a fővonalat elértem, együttesen három-négy órát vett igénybe). Megkérdeztem, hol az iskola. Melyik? kérdeztek vissza.

Egyetlen általános iskola volt persze Dombegyházon – de ez az egy összesen öt épületben működött. Eredetileg állami és egyházi (katolikus) iskolák voltak, egy-két tanítós mindegyik, az államosítás óta az iskolák tovább szaporodtak, hozzájuk kapcsolták a napközit és az óvodát is. Sőt, volt idő, amikor a kultúrházban is működtek osztályok (ez is eszembe jutott, amikor később a közös iskolákról, alfákról, ÁMK-król cikkeztek, cikkeztünk). Az igazán új épület -

néhány évvel korábban „kapta” a falu – ez a művelődési ház volt, külön igazgatóval, szakköri szobákkal, népkönyvtárral, színpaddal, billiárdteremmel. És presszóval (hogy többen látogassák).

Az igazgató irodája azonban nem itt volt – és nem is a kevermesi úton, a templom szomszédságában -, hanem az Aradi úton. Megtaláltam, ott kerestem Somogyi Istvánt, akihez Hagymásiék küldtek, nem találtam, épp ebédszünetet tartott. S bár az Aradi úti iskolában volt az igazgatói lakás, ő még nem költözhetett bele, mert ott még az előző igazgató csomagolt. Vissza tehát a templomhoz, azzal majdnem átellenben végre megtaláltam.

Somogyi csak nemrég került oda, azt rebesgették, büntetésből (bár Okány, ahonnan érkezett, nem sokkal jobb hely, az is elég sivár, talán csak markánsabb mint aféle egykor bihari község). Ő maga szívesen dicsekedett vele, hogy Békéstarhoson végzett, ahol jónevű zeneiskola működött egykor; de ezt talán csak azért hangoztatta, mert tanítói végzettsége sem volt. Harmincas éveit végén járó alacsony, vékony, seszínű ember volt, de öltönyben, nyakkendővel. Épp ebédelt, az anyósa bablevest főzött. Kolbász is volt benne; megkínáltak (de a kolbászt, látszólag észrevétlenül az asszony Somogyi tányérjába kanalazta). Ettük a levest az ebédszagú konyhában – ő óvatosan kérdezett, én ugrásra készen válaszoltam -, egyikünk sem gondolta, hogy ez lesz majd az én lakásom (a mi lakásunk), s hogy egy életre össze fogunk veszni.

Ebéd után helyet keresett nekem – szemben az ő lakásával, a templom tőszomszédságában egy nagy, egykor jobb napokat látott, mára ablakig fölnedvesedett házban -, megmutogatta az iskolát és eldicsekedett a kultúrházzal (az egyetlen aktuális nevezetesség). Közben megállapodtunk a beosztásomról (képesítés nélküli nevelő, 880 forint), hogy kit-mit fogok tanítani (harmadik osztály, „mert azért mégis csak képzőt végeztem”), és hogy az első héten még csak hospitálni fogok Korom Mihályné mellett, aki addig két osztályt tanított egyszerre, s aki az egyiket át fogja adni nekem.

Ez a hospitálás meglepetés volt, mégpedig kellemes. Nemcsak mert Korom Mihályné kellemes, tartózkodó, halk szavú tanítónő volt, aki azonban szívesen vette a hospitálást. S nem is csak a gyerekek miatt, akik, bevallhatom, akkor már hiányoztak. Mióta a képzőből eljöttem, nem éltem át a „kis tanító bácsi” szerepet (vagy csak ritkán, konfirmációs oktatáskor); s bár sokfélét tanultam, most észrevettem, mennyire képzős maradtam. Az igazi meglepetés az volt, hogy Koromné is ugyanazt csinálta az osztályban, ugyanúgy, ahogy hat-hét évvel korábban nekem is tanították. Ő Szarvason végezte a képzőt, és Pesten (vagy inkább Budán); mások – Erzsike, Rózsika, Marika és a többiek – pedig Gyulán vagy Szegeden. S lám, mégis: csaknem mindent egyformán tudtunk és csináltunk. Ez valami furcsa, elgondolkodtató, ha akartam, lelkesítő is volt: a tanítóképzők megtartó ereje.

Meg is látszott a dombegyházi tantestületen, amelynek a magja – ez csak később tudatosult – maguk a tanítók voltak. A húszas éveik végén, harmincas éveik elején jártak, mind nők, többségük már férjezett, egyikük (Koromné) gyerekkel. A férjek jobbára fizikai dolgozók voltak (így mondták akkor és még sokáig), egyedül Zsóriék voltak tanítók, de Jóska volt az igazgatóhelyettes az iskolában. A tanítóknak akkor és még azután is, hogy eljöttem, nagy respektusuk volt a faluban: mindenki megértette, hogy amit csinálnak, fontos; és ami még fontosabb volt: a négy elemet (így mondták) a szülők mind végeztek (csaknem mind). Továbbá emlegették Kecskeméthyéket, az igazi tanítót (mert ő férfi volt, nagy tekintély a faluban), akihez hasonlítani a szülők szemében igazi rangot jelentett. (Tanító bácsi –

szólítottak meg bennünket – kolléganőinket semmibe vették, a „bácsi” presztizst jelentett -, a tanár bácsi vagy pláne tanár úr semmit sem jelentett volna.)

Továbbá ott volt Tompa Ádám („Tompa Ádám bácsi”), a tanítók szakfelügyelője, aki rossz biciklin járta a környéket, kopott vulkánfiber kofferjében a kötelező iratok mellett újságpapírban az aktuális ebédje). Magyarbánhegyesről járta a környéket, mintha a tanítók apja volna (szakfelügyelő), éppen olyan orákulum volt, amilyenre nekünk, tanítóknak, ott a térkép alján csak szükségünk lehetett. Tompa Ádám bácsi mindent tudott, amit kellett: az iskola igazgatási szabályait is, az ügyintézését is, de főképp a tanítás csínját-bínját („Sztornózni kell!”, jelentette ki a száámtan órák után, amit meglátogatott, s ahol a tanítványaim elakadtak a nyolccal való szorzás közben; és én nem értettem, hogy mit jelent „sztornózni” az órát.)

Nem is érthettem (hivatalból), hiszen én azért még nem voltam tanító, hanem csak nevelő (*nevellő*, ahogy mondták, Somogyi is átvette, azt, hogy pedagógus, ott és akkor nemigen használták). Nevellők, hozzám! parancsolta igazgatónk, ha értekezletet tartott, vagy ha iskolai felvonulás volt? Ezt mindenki értette, erre mindenki hallgatott. Legföljebb Bozóné jegyezte meg - aki többet megengedhetett magának, mert a férje, föltűnően csinos férfi, maszek szabó volt -, hogy mi nevelők volnánk, de te az se vagy. De azért ő is csak halkan.

A kívülállónak ez a névháború mulatságosnak tűnhetett; ebben a körben azonban nagyon komoly volt. A felső tagozat tele volt képesítés nélküliekkel, de olyanokkal, akik m- eltérően tőlem – képzőt sem végeztek, csak érettségijük volt. S ez azért nagy különbséget jelentett. A képzősök, mint én is, még a felső tagozatban is könnyedén megállták a helyüket – legföljebb nem tudták és nem szerették a matekot, a kémiát vagy az orosz, de föl tudtak készülni belőle, s egy-két óra után már jól tanították még a kamaszokat is. Azok a képesítés nélküli lányok azonban – csaknem mind az volt, a szomszéd községekből -, akik így-úgy leérettségiztek és valami szülői összeköttetéssel végül a dombegyházi általános iskola felső tagozatán kötöttek ki, nem tudtak mihez kezdeni a kamaszokkal. Beosztásuk ugyan tanár lett volna, teljesítményük azonban mélyen alatta maradt a tanítók teljesítményének. A tanítók tudták, mit csinálnak (vagy legalább is hogy mit kellene csinálniuk); egymást tartották szemmel, negédeskedtek, miközben utálták vagy kedvelték egymást; mindenképp „testület” voltak. Az késhegyig menő viták abból kerekedtek, hogy a felső tagozatosok nem voltak azok (megjátsszák a nagy tanárt, sugdosták, pletykázták, hánytorgatták, kiabálták az Erzsikék, Marikák, Zsuzsikák és Rózsikák adandó alkalmakkor).

Somogyi, hogy rendet teremtsen („nevellők, hozzám!”), hogy kedvezzen nekik, főként pedig hogy elfogadják, az iskolarádiót addig barkácsolta, amíg visszafelé is működni tudott, azaz a hangszórói nemcsak adást közvetítettek, hanem néha vettek is. Erre nagyon büszke volt: hogy bármikor bárkinek az órájába belehallgathat, aztán – csak úgy félvállról – szóvá is teheti. Ez mélyen fölháborított, szerencsére nemcsak engem. Tanulságos volt azonban, ahogy beleütköztem a rendszerbe, amely körülvelt bennünket s a meghunyászkodásba, amellyel a rendszert (az egészet) ezek az emberek, kollégáim, a nem jó és a jó szakemberek elviselték. A lázadók, vonhattam le a következtetést, egyedül maradnak.

Vagy dolgozzanak ki egyéni stratégiát (ma újra gondolva, ez nemcsak a dombegyházi iskola, hanem az egész rendszer, a Kádár-rendszer tanulsága volt). Az én egyéni stratégiám – ezzel boldogultam (így-úgy) eddig – az extra munka volt. Mindent bevettem – s ez a „minden” nem kevés volt (különösen Dombegyházon nem). Végül is öt extra évet tanultam, olyasmiket, amikről a kollégáim nem is álmodtak (én sem dicsekedtem vele, bár a hébert és a görögöt, most már bevallom, még éveken keresztül elő-elővettem, hogy ne essek végleg ki belőlük).

Ez előtt pedig ott volt a képző, ahol – ha nem képesítőttem is – Bihari Jánosok, Bódi Ferencek tanítottak (még Kiss Árpád is, igaz, csak átmenetileg s nem engem). S emögött – bár erre akkor nem gondoltam, másoknak viszont bizonyára föltűnt – a családi háttér is ott volt, a rissz-rossz, töredezett, fölbomló háttér, amely hosszú távon mégis csak megtartó erő lett. Előttem pedig egy új kezdet: É és a szarvasiak.

Mindez elég volt ahhoz, hogy – mint egykor figuráns koromban – jól is teljesítsek, be is illeszkedjem. Ami a teljesítést illeti: magnetofont vittem az olvasás órára (a gyerekek szórakoztatására, a magaméra is – Somogyi büszke volt, hogy legalább én használom a ketyeréit). Ebből a játékból aztán jóval több kerekedett ki, mint aminek eredetileg szántam. Eredetileg csak azt akartam dokumentálni, hogy még harmadikos létükre sem tudnak elég jól olvasni, emiatt persze, hogy lemaradnak, tessék, mindenki hallhatja. Aztán, látva a gyerekek kíváncsiságát és rajongását – mindenki vissza akarta hallgatni a hangját – rájöttem, hogy tanításhoz sem utolsó eszköz. Oda jutottunk – valamikor a tavasszal -, hogy a leggyöngébb olvasók is órákat gyakoroltak otthon, csak hogy fölvegyem a hangjukat, és eldicsekedhessenek otthon. Rájöttem arra, hogy ez a magnózás kitűnő motiváló erő.

Itt jött a főiskolai diploma: elhatároztam, hogy mindezt leírom. S ha már leírtam (és megmutattam többeknek a testületben – ki érdeklődést mutatott, ki nem, de így vagy úgy mindenki viszonyult hozzá), kerestem, hol tehetném közzé. Találtam is egy lapot, amely talán az iskolai könyvtárba járt (két szekrényben néhányszor tíz könyv, kötelező olvasmányok), az igazgatói irodába, de lehet, hogy a kultúrház népkönyvtárába: A Tanító. Oda beküldtem, s lám: megjelent. Nekem az akkor többet jelentett, mint egy világlap. Fölfedeztem magam – magamban a pedagógiai kutatót -, és azt gondoltam, engem is fölfedeztek. Vagy már majdnem.

Ültem Nagy néni asztalánál – a hálósobáját engedte át két ágygal, az egyikben én tanyáztam, a másikban az egyik eladó vagy cukrászsegéd -, akkor épp egyedül voltam. És azon töprengtem, hogyan tovább. Ha már idáig elértem. Ha már az orrom kiáll a vízből. S azon kaptam magam, hogy kandidátus akarnék lenni (nyilván a Mártáéknál töltött évek, mialatt Károly Sándor kandidátus lett). Nem pontosan tudtam, hogy mi is az; és itt, Dombegyházon – vagy akár ott, mondjuk, Szarvason - nem is lett volna kitől megkérdeznem. Tán nem is mertem volna. Csak fantáziáltam, és elképzelttem, hogy ahhoz biztosan doktorálni kell előbb (doktor! teológia!), ahhoz viszont, hogy doktoráljak, egyetemet kellene végezzek. Fantáziáim itt szilárd talajt fogtak – ez az. Egyetemre kell jelentkeznem.

A gondolat egyébként is kerengett körülöttem azóta, hogy leérettségiztem. Hol a szép és kedves – általunk egyszerre csodált és elutasított – Bíró Viktorné képében kerengett; hol a kolozsvári Juhász István képében; hol a Hungarotex személyzetise képében (újabb és újabb sürgetéseket kaptam tőle, hogy jelentkezsem). Legutóbb Hagymási Sándor képében, aki csak úgy alkalmazott, hogy tanári diplomát kell szereznem. Ő ugyan főiskolára gondolt, én azonban – egy kis fantáziával – úgy is érthettem, hogy egyetem. Megmondtam Somogyinak.

Nem lett tőle boldog. Pedig viszonyunk még mindig harmonikus volt. Egyedül voltam, ráértem jó viszonyt ápolni. Ha délelőtt tanítottam - hol délelőttösök voltunk, hol délutánosok, hogy jobban elérjünk az iskolában –, délután együtt biliárdoztam a kompániával, együtt presszóztam velük, együtt gusztáltuk a lányokat (mármint a kollégáinkat): „Hány évet adnál az életedből, ha...”. *Mentális rezervációval* éltem: kifelé vidámkodtam, befelé bocsánatot kértem. És meg is bocsátottam magamnak, hogy mindezt az egyetemért, meg É-ért teszem. Hogy állást kaphasson, lakásunk legyen, ide kerülhessen. Somogyi ezt még csak elhitte; az

egyetem azonban a torkán akadt. Ezt, mondta, egyeztetni kell, majd „elbeszélgetünk” (a rendszer egyik kedves fordulata).

*

Alig hogy befejeződött az első tanévem Dombegyházon – nekem csonka volt, 1963 januárjától júniusáig tartott – összeházasodtunk É-val. Pontosabban még márciusban: polgári házasságot Pesten kötöttünk, az állandó lakóhelyem (V. kerület) szerint illetékes anyakönyvvezető közreműködésével (utána moziba mentünk), hogy el ne veszítsem a pesti illetőségemet (ez valamennyi oltalmat jelentett a Békés megyei szervekkel, főként a katonasággal szemben). Egyházi esküvőt is tartottunk persze, a szarvasiak ragaszkodtak hozzá, hogy az Ótemplomban legyen evangélikus szertartás szerint (nem bántam azok után, ahogy az egyházam és én elbántunk egymással). Csak a térdelés esett nehezemre – morális, hitvallásilag -, és bár megtettem a békesség kedvéért, azért azóta (csaknem fél évszázad) nem térdeltem oltár előtt.

Nagyon akartunk házasságot kötni (na persze), de erre É elhelyezkedése szempontjából is szükség volt. Ha pedagógus akart lenni – és most már az akart -, akkor mint házaspár kaphattunk dombegyházi állást, és pályázhattunk lakásra. S ha egyszer állásban volt – vagy legalább is igazolást kapott erről -, akkor (csak akkor) jelentkezhetett főiskolára, hogy valóban alkalmazhassák képesítés nélkül is. Én közben az Alkotmány utcában csomagoltam a maradék bútorokat – össze is veszttem rajta az öcsémmel, hogy melyikünket mi illet. Én ugyan az egészet kivágtam volna – ócska romok, elmúlt világ üledéke -, inkább variát akartam volna. É azonban józanabb volt, „legalább az intarziás szekrényeket”, mondta. Így hát a két koszlott, ósdi, düledező biedermeier szekrényt (családi örökség), amely még mindig nagyanyám közösen használt előszobájának egy sötét zugában állt, kiürítettem és becsomagoltam. Szó szerint: csomagolópapírba, madzaggal, mintha dobozok lennének, mintha megint kitelepítés volna. Éjfélig dolgoztam rajta (megfájdult a fejem, túl sok csillapítót vettem, attól rosszul lettem – sehogy sem akarózott). Reggelre kelve végre elvittam a MÁV Háztól-házig teherautója, s mire én Dombegyházra értem, már az is ott várt Nagyné háza előtt (azóta sem szabadultam tőlük; mára megbékéltünk egymással).

Néhány hétig Nagy néni szobájában rendezkedtünk be (a cukrász fiú eltűnt, vele néhány apróbb holmim, fő, hogy együtt voltunk). Ezek varázslatos napok, hetek voltak, kivéve, hogy a tej, amelyet Cs Zsuzsika a szomszédból iskola előtt áthozott, mindig összefutott É-nak (rányitottam a macskákra, amint a tornácra kitett tejbe beletorkoskodtak), É fintorgott, és lemondta a tejet. Amúgy is lakást kaptunk, nem lett volna többé aktuális.

Igaz, hogy csak az utca túloldalára költöztünk; épp oda, ahol engem Somogyi egy fél évvel azelőtt bablevessel megvendéget. Az ő korábbi lakását adták nekünk, miután ők az Aradi utcai igazgatói lakásba költöztek át. Lett hát önálló lakásunk, életünkben először.

Az „önálló lakás” két szobát jelentett, az utcára néztek, ezért cserébe viszont nem voltak mellékhelyiségek (úgy értem, konyha – hisz víz, fürdőszoba, WC persze nem volt Dombegyházon. Ez a katolikus tanító egykori lakása volt – három szoba, konyha, kamra, nagy tornác az udvarra, veteményeskert; szemben vele, rövid folyosóval elválasztva a tanterem. Lakását, miután államosították, a kor szellemében kétfelé vágták: a két utcai szoba és a tornác fele nekünk jutott, a maradék szoba a konyhával és a kamrával Parázséknak, akik régebben érkeztek, s gyerekük is volt már. Mindkét szoba utcai és világos volt (legalább), az egyiket konyhának használhattuk, mint Somogyiek, a másikat meg lakószobának. (Addig

jártam a tanács gazdaságisa nyakára, míg a tornácot beüvegeztette, bejárati ajtót csináltatott hozzá, amire én, nagy ravaszul, kívülre gombot szereltem, hogy ne lehessen csak úgy ránk nyitni (benyitni természetes szokás volt, engem, pesti létemre riasztott). Sas bácsi, a gazdaságis jött átvenni a „beruházást”. Nézte a gombot és a lakáscsengőt, aztán „Mi a fene...” mondta. Legyintett, és Parázsékra nyitott rá inkább.

Nem mintha szerzetesi életet éltünk volna (bár bennem erre is lett volna hajlam). Sőt inkább nagy életet éltünk, az adott viszonyok között. Ez főként É-nak volt köszönhető, aki világ életében megosztó személyiség volt: egyeseket vonzott, másokat meg taszított magától (most már tőlem is). Így aztán a társaságunk részben a házas kollégákból tevődött ki – akik lassanként elszánták magukat, hogy befogadjanak -, részben pedig azokból a felső tagozatos „fiatalokból” – 25-26 évünkkel mi már „öregnek” számítottunk -, akik utánunk kertültek Dombegyházra, s akiket É látványosan (néha már-már kényelmetlenül is) fölkarolt.

A társaság Dombegyházon ugyanolyan szokványos volt, mint másutt – egyetlen különbséggel: nekünk az első közös társaságunk volt (a Teológián kívül), s így szinte máig megmaradt, legalább is a karácsonyi üdvözlések szintjén. Talán Ábrahámékkal voltunk a leginkább jóba. Sanyi volt a körzeti orvos, engem mind korpulens megjelenésével, mind kedélyes barátságosságával, mind örökös viaskodásaival, amiket a tanáccsal folytatott, leginkább Filep Imrére emlékeztetett. Felesége, Magdi a kollégánk volt a felső tagozaton, a kevesek egyike, aki épp befejezte a tanárképző főiskolát, és erre (joggal) büszke is volt. Nekik hűtőjük volt és tévéjük, sőt tán porszívójuk is (mosógépet csak az udvaron lehetett használni, az artézi kút mellett. Néha meghívtak Angyal-t nézni, és betették a hűtőbe, ha É egyszer-egyszer vaját tudott venni (ők rendelték).

Parázsék másféle „társaság” voltak. Piroska békési („madzagos”, mondta megvetően Jancsi, a férje), Szegeden végzett főiskolát, ami akkor még kétéves volt. Mindenesetre ők sem voltak képesítés nélküliek; a férje valahol, valahogyan testnevelő lett, eredetileg tanítóképzőt végzett, hogy hol, azt nem tudom. De nem a szakmáját szerette, hanem a mezőgazdaságot. „Szakirányú munkák”, mutatta büszkén az egyetlen kis könyvespolcát, amit nejlonnal gondosan letakart és le is rajzszögezett, hogy ne porosodjanak. De ne csúfolódjam: Parázsék jó szomszédok és megbízható kollégák voltak, szívesen voltunk együtt, jól kijöttünk egymással (ő diktálta a kérvényeit, én gépeltem, ami annyit jelentett, hogy megmondta, mit szeretne, és én megfogalmaztam helyette).

Málikékkal – az állatorvosék - nem jártunk össze rendszeresen, pedig mind Ábrahámékkal, mind Parázsékkal jóban voltak. Málík István azért meg-meglátogatott minket – főként É-t, főként ünnepeken -, s ezt É ki is használta. Mint egy igazi úr, szemrevételezés nélkül, lábon megvette az illetmény kukoricánkat (illetményföldünk is volt fizetés kiegészítés gyanánt), pontosan É eladta neki, még húsvétkor (nem rajta múlt, nem is a vevőn, hogy gyalázatosan rossz lett a termés).

A társasélet és a szervezkedés azért is kellett, mert É megjelenésével valahogy megváltozott körülöttünk – legalább is körülöttem – az iskolai világ. É hamar fölmért mindenkit – engem is köztük -, és fölosztotta őket barátokra meg ellenségekre. Barátoknak főként a házaspárok számítottak, akik közül egyik vagy mind a kettő a felső tagozaton tanított (ott, a környékünkön, ahová a felső tagozatosok jártak); vagy azok a lányok, akik képesítés nélkül bár, de a felső tagozaton tanítottak (jobbára főiskolára jártak, mint maga É is). Az ellenségeknek az alsósokat tekintette, olyan intenzitással, hogy a hatása alól én sem tudtam kivonni magamat. „Kikezd veled”, jelentette ki, Molitórisz Matildra meg (mosolygós, kedves

lány, szintén Szarvasra járt haza, náha utaztunk együtt): Hát nem tudod? Ez volt az ügyész, aki börtönbe küldte aput. Matildot gyűlölni kellett tehát, és én zavarba jöttem, hogy mégsem tudok olyan elszántan haragudni rá, mint É.

Ennek-e, másnak, az lett a vége, hogy az igazgatóval is összevesztünk, mondhatni életre-halálra. S ebben a nagy harcban lassan már mindenki részt vett. Somogyi nem írta oda Ábrahámné nevéhez, hogy „doktor” (mégis csak *nevellő*...), Ábrahámék és Málíkék meg nem írták ki a teljes nevét (Mogyi István igazgató). A leveleit, amelyeket először Andris bácsival – gondnok és mindenek (beleértve a fűtést is) – küldött, aztán postával, aztán ajánlottan, végül már-már könyörögve, hogy vegyük végre át, igenis nem vettük, s ha mégis, nem bontottuk ki (írásbeli figyelmeztetés volt benne). Az igazgató egyszer-másszor órát látogatott, egyszer hozzám is bejött (irodalom a hetedikben, A walesi bárdok). A hátsó padban húzta meg magát, nagyalakú füzettel a kezében, amibe rendszerint semmit sem írt. Arra figyeltem föl, hogy mind kisebb és kisebb lesz; és csak akkor ébredtem rá, hogy az urakat („velsz ebek”) ecsetelem. A gyerekek elhülten figyelték, hogy én már csak Somogyinak és Somogyiról beszélek.

Somogyi felügyelők segítségét is kérte, menetrend szerint meg is érkeztek. Rendszerint busszal jöttek Kovácsháza felől, a busz ugyanott állt meg, mint amikor én először Dombegyházra érkeztem. Andris bácsi előőrsben járt, „Pista” üvöltötte, hogy az iroda és a lakás válaszfalán áthallatszódjon, „valami *felügyelő!*”. S ha az ismeretlen leszálló csakugyan az volt, az igazgatót az irodában már kora reggel munka közben találta, hogy egyeztesse vele a látogatást. A felső tagozat volt a sebezhetőbb, érthetően főként azt látogatták. S benne persze rendszerint É-t és engem is). S ha szakfelügyelő, persze kifogásokat is talál. Nálam a mondatrészek elemzését (úgy tanítottam, ahogy a nyelvészetben épp megtanultam Szegeden); a János vitéz-t (három magyarórán át egyvégtében olvastam föl, mert olvasni az ötödikeseim sem tudtak rendesen). É-nál mást is. Csikós János, aki egyébként földrajz órákat szakfelügyelt, kifogásolta, hogy a gyerekeket a nagyszünetben nem vigyázza senki, a pedagógusok, élükön É-val, épp a tanáriban beszélgettek.

Ebből hosszan tartó elkeseredett perlekedés kezdődött. É jó érzékkel (mert nem volt igaza) a hangnemet kifogásolta, amivel őt a szakfelügyelő rendre utasította; Csikós János pedig azt, hogy neki, a szakfelügyelőnek, tapasztalt tanárnak egy képesítés nélküli ellent mer mondani. Bátran szorítóba szálltam én is, persze, a feleségem védelmében, szó szót követett. A vita már-más elsodorta Somogyit, a járáson keresztül a megyéig ért föl. Az egyik serpenyőben mi voltunk, törekvő (bár flekkes) fiatalok, a kádári konszolidáció szelével a hátunk mögött. A másik serpenyőben persze az igazgató, a szakfelügyelő, a tanulmányi felügyelet és a megye: hová jutnánk, ha alulról kezdeményezni lehetne (bármit)? Gácser József, aki akkor megyei osztályvezető volt, személyesen kiszállt békíteni. Ügyes volt, persze örömmel engedtünk. Csikós János győzött – de mintha veszített volna; mi veszítettünk, mégis győztesen.

Ha mást nem, annyit elértünk, hogy problémává váltunk, amit valahogy meg kellett oldani. Hogy jeles tanárok vagyunk, senki sem vitatta (fennhangon legalább is nem). É az iskola egyetlen orosz tanára, a diploma közelében; én az egyetemi végzettség küszöbén, publikációkkal (egy tanulmányom a Magyar Pedagógiában jelent meg, ezért a járási osztályvezető jutalmat adott). Párhuzamos osztályokban tanítottunk, ötödiktől vittük őket nyolcadikig, a legjobb osztályok lettek néhány kiemelkedő kislánnyal, akinek a szülei ragaszkodtak hozzánk. Miközben az igazgatóval csatáztunk, a felesége csöndben megkért, hogy a nagyobbik lányuk az én osztályomba jöhessen át. A „minőség forradalma” már-már

kínos volt, döntésre kellett jutni. Készen álltunk, hogy elmenjünk innen – csak azt nem tudtuk, hogy hová.

*

A nyarakat alig vártuk. A tanévzáró délutánján mi már úton is voltunk Szarvasra vagy Pestre. A veteményeskertet – amelybe sok elszánással, kevés hozzáértéssel ültettünk krumplit, káposztát – a krumplibogaraknak hagytuk. Vígán lakmározta, mire hazaértünk, nekünk nem is maradt betakarítani valónk (nem szólva a gazról). Nem is tudta sokáig nézni a szomszédunk, Parázs János – a kert másik fele az övé vált, a bogarak ezt nem vették figyelembe -, és alkut ajánlott É-nak (őt vette komolyan, ő volt a háziasszony). Átadtuk hát neki a kertet (megkönnyebbültem); és É elégedetten vette tudomásul, hogy ahogy ígérte, nekünk is „mindent beteremt”.

Előbb Pestre mentünk, ahol nyitva volt még a könyvtár. Az Országos Pedagógiai Könyvtárat akkor fedeztem föl magamnak; a minisztérium alagsorában volt még akkor, a Honvéd utca felől lehetett bejelentkezni. Megpróbáltam a Teológia mintájára használni, s mondhatom, annál is sokkal jobb volt. Még nem lett múzeum, kiváló könyvtárosok dolgoztak benne, hallgatólagosan a minisztériumot látta el külföldi oktatáspolitikai információkkal, emiatt és erre hivatkozva nagy folyóirat-állománya volt. Heteket dolgoztam végig benne; mondhatnám, az egész évi fölkészülés heteit (sőt, azon túl is). Az olvasó szűk volt, levegőtlen és sötét (sokszor megfájdult a fejem benne); de valóságos kincseket fedeztem föl ott magamnak (hálálkodó leveletem faliújságra tették, kicsit szégyelltem is magam utólag emiatt).

Megpróbáltam nyomába eredni az olvasástanításnak, amiből olvasáskutatás lett, majd pedig nyelvészet és pszichológia. K nagy két kötetes alapművére még sokáig hivatkoztam (a német és az angol nyelvvel is szerencsém volt). Közben ráébredtem megint, hogy kik is tanítottak engem a képzőben; itt értettem például meg, milyen úttörő munkát végzett doktori disszertációjában Tóth Béla, aki nemcsak a beszédben megnyilvánuló jellemrajzot vizsgálta, hanem hozzá behozta az országba a háború után Bécsből az első magnetofont. (Mi meg a képzőben csak neveltünk rajta, egyszer még záptojással is meg akartuk ajándékozni, aztán elszégyelltük magunkat, és kikaptuk a kezéből, az ajándékunk annyira meghatotta.) Az így gyűjtött olvasmányok alapján nagy ívű elméletet ácsoltam egy nem létező tudományról, amelyet elneveztem olvasáskutatásnak, és amelyben pszichológiai és nyelvészeti olvasmányaimat próbáltam összeegyeztetni. Hetekig írtam használt papírjaim hátsó oldalára ceruzával, amíg csak el nem gémberedett a kezem, és az írás olvashatatlanná nem vált. Egy alacsony, száz évesnél is öregebb ház ablakánál ültem, É nagyanyja fogadott be Szarvason (az anyai), és lábujjhegyen járt körülöttem, amikor „alkottam”.

Pesten kölcsönlakásokban (inkább talán „kölcsönágyakban”) laktunk, aludtunk. É a barátnőinél, akiket még debreceni középiskolás korából szerzett, s most Pesten laktak; én Valahol, az Alkotmány és a Széchényi utca közt ingázva (egyszer egész lakást kaptunk). É mindig úgy érezte, hogy az én családom őt nem fogadja be, s ettől az én családom (a maradéka) egyre kevésbé is fogadta be őt. Különösen apámra sértődött meg, aki szemben dicsérte a haját, de a háta mögött megjegyezte: „Nem kell minden vidéki fiskális lányát feleségül venni.” Mivel pedig a könyvtár is bezárt a nyár közepén, ideje volt Szarvasra visszahúzódní (ha már a fiskális lányát feleségül vettem).

A „fiskalist” – É apját – egyelőre nem ismertem; bár tudnom mindenképp kellett róla, mert naponta (ha nem többször) előkerült. Két formában is: egyrészt hogy meg kell látogatni

Márianosztrán (É és az édesanyja rendszeresen tette) és perújrafelvételt próbálni; másrészt hogy mi lesz majd, ha kikerül (az ügyész halált kért rá, a bíró végül életfogytiglanra ítélte). Az idő előrehaladtával – és a rendszer konszolidálódásával – a kétféle nosztalgia közül a második egyre erősödött. Végül már-már csodavárásba fordult; bármit kellett (lehetett) volna tenni, azzal intéződött el, hogy „ha majd kikerül...” Ez a csodavárás, bevallom, idegesített; ilyesmivel otthon nem találkoztam, mint ahogy nem találkoztam azzal a már-már irracionális gyűlölködéssel sem, amivel a szarvasi rokonság a város egyik-másik közszereplőjét körülvette, valósággal megátkozta.

Kellemesen csalódtam. 1964 tavaszán Csicsely Mihály általános kegyelemmel hat év után szabadult. Miután kijött, hónapokon, éveken át mesélte az élményeit, derűsen, néhol mulatságosan – rokonsága már-már megsértődött, hogy lám, amíg ők itt kint szorongtak érte, addig ő benn milyen jól érezte magát (Csicsely Mihály ilyen volt, aranyos kedélyét holtáig vagy majdnem végig megőrizte, szerették). É rajongott, a rokonság örült, az anyja pedig egyre inkább gyerekként kezdte kezelni, akire egyfelől vigyázni kell, másfelől meg nem kell egészen komolyan venni (Csicsely Mihály észrevette, és kényelmesen elfészkelte magát ebben):

Én a Kozma utcában, a Gyűjtőfogházban találkoztam vele először, ahová É és az anyja vitt (vonszolt szinte) el mint rabul ejtett aranymadarat. Bemutatkoztam, s láttam, mennyire örül (a lányának a férje lettem, a szemefényéé, mert a családjáért élt és halt). É és az anyja noszogatták, hogy hagyja jóvá a házasságunkat, adja rá utólagos áldását (É anyja még mindig nem volt egészen biztos ebben a házasságban, s talán egész együttes életünk alatt sem tudott teljesen megbizonyosodnia róla). De Csicsely Mihály csak azt találta modani, hogy „Hiszen nem is tud főzni!” Ezen mindnyájan elneveltük magunkat – a rács két oldalán -, mert hiszen akkor még nem is igen volt hol főzzünk.

Csicsely Mihálynak két diplomája is volt. Előbb biológiát végzett – egy darabig Soó Rezső tanársegédje volt -. Aztán, már szeghalmi tanárként elvégezte a jogot Miskolcon. Most sikerült a két diplomáját kombinálni; a Kísérleti Halastavaknál mint tudományos munkatársat vették föl (az egész szarvasi család odamenekült), de jogtanácsosként foglalkoztatták. Kedélyesen jött-ment – alacsony, zömök férfi volt, akkor már hatvanas évei második felében -, köszöngtetett és beszélgetett, ezt tudta és szerette (ma úgy mondanánk, hogy kontaktált). Addig-addig, hogy a fejébe vette imádott lánya (É) Szarvasra hozatalát. Ez ügyben egészen a járási párttitkárig jutott el, akit Sznyida elvtársnak neveztek, bár a háta mögött egyesek „szvinyának” hívták (inkább a természetére, semmint a szándékaira célozva). Csicsely Mihály – mindennek ellenére – vele is szót értett, szót váltott (benne nyoma sem volt annak a sötét, konok gyűlölködésnek). S már-már azon volt, hogy Sznyida elvtárs csakugyan Szarvasra helyeztet át bennünket.

Én nem bántam volna. Riasztott ugyan a szarvasi rokonság – főleg túl közel és hosszabb távon -, és egyelőre lagnunk sem lett volna hol. Viszont Szarvas mégis csak Szarvas volt, Dombegyházról – de még Battonyáról, Kovácsházáról, sőt Csabáról is – nézve már-már kultúrközpont. Az óvónőképzőt néztem ki magamnak, meg Tóth Lajost, annak igazgatóját. Nyáron meglátogattam, elolvastam egyik-másik helytörténeti közleményét a képző évkönyveiben (az egykori evangélikus tanárok forradalmár tevékenységéről szóltak, vagy arról, ami annak volt vélhető, minősíthető). Talán, gondoltam, pedagógiával kellene foglalkoznom, hogy ide fölvegyenek.

É azonban mindent inkább akart volna, csak Szarvasra kerülni nem. Számomra furcsa kettős kötődése – vonzalma a családjához és a tradícióhoz és görcsös elszakadni akarása ugyanezekről – megnehezítette az elhatározást. Ha nem Szarvasra, akkor hová? A sors – jobban mondva az oktatásügy, intézményi, járási és megyei szinten – végül megoldotta a kérdést. Tóth Zoli „bácsi”, a járási osztályvezető barna bőrkabátjában bölcsen mérlegelve konfliktusainkat és akarásainkat, a battyonai gimnázium mellett döntött. (Évekig neveltünk a határozatán: „Indoklás. Így határoztam...” Pedig csak precíz hivatalnok volt, ráadásul jó szándékú ember.)

Szeged

1963 nyarán – esküvőnk után – néhány napot Sárospatakon töltöttünk. Régóta vágytam ide, történeti levegő lebegett körülöttünk, fölöttünk; a kollégiumban kaptunk vendégszobát. Útikalauzunk Filep Imre unokaöccse, Filep Antal volt, meg a barátja, Takács Béla, aki akkor a református gyűjteményt gondozta. Két fiatalember, élete fölfelé ívelő szakaszában – öröm volt látni és hallani őket. Minden utcasarokról és falkiszögelésről egy történet – és minden történet egy-egy utcasarokhoz és falkiszögelléshez kapcsolva. Szarvasra érkezve várt az értesítés - ezúttal nem féltem tőle, rögtön kibontottam -: fölvettek.

Szegedre jelentkeztem egyetemre. Ma ezt már egyszerű leírni; akkor azonban korántsem volt ilyen egyszerű elérni. Nem a fölvételi vizsga, a keretszámok és a költségek miatt – különben is pusztán levelezőre jelentkeztem -, hanem főként az iskola ellenállása miatt. A képesítés nélkülieket kötelezték a továbbtanulásra és diplomaszerezésre (én meg akartam tanulni); de csak tanítóképzőben (ritkábban) vagy tanárképző főiskolán (leggyakrabban). Az egyetem másfelé vitt, vihetett, s ezt az iskolában is tudták. Elég hosszan álltak ellent, míg végre – a járási tanács (akkor még az volt) nyomására – hozzájárultak.

Magyarból és történelemből fölvételiztem – nem tudtam, hogyan készüljek rá. Akkor épp Szerb Antalba voltam beleesve, nemrég adták ki megint. A Világirodalom két kötetét olvastam elbűvölten és elkötelezetten. A Magyar irodalom mellé – biztonság kedvéért – Klaniczay Kis magyar irodalomtörténetét is kézbe vettem; Szerb Antal után lehangolt a szűkös szemhatár és a lapos megfogalmazások. Így fölvértezve mentem fölvételizni; az Ady téri épület *auditorium maximum*-ában írásbeliztünk. Elszánt voltam és fatalista, pedig a fölvételen sok múltott; többek között az alkalmaztatásom (mondták). A rendelkezésre álló időben és papírmennyiségen hosszasan értekeztem - már nem tudom, miről -; Szerb Antal-i modorban többször megemlítve *erudiciót*, és *műviséget*.) Fáradtan, de elégedetten álltam föl. Hogy mennyire sikerült, nem tudtam – de hogy valamit elmondtam (leírtam), az biztos. Történelemből szóbeli következett.

A történelmet mindig tudtam és szerettem; a képzőben is, de különösen Kolozsvárott. Itt a teljes középiskolai anyagot kérdezték, akár az érettségien. Tételket húztunk vagy kaptunk, nekem Hunyadi jutott (János); beszélni mindig tudtam. De váratlanul kaptam egy kérdést – Ki most (1963) a pápa? -, nem tudtam mire vélni, szerencsére beugrott. Furcsálltam. Később kiderült, hogy ez nekem külön volt kikészítve, csak összekeveredett egy másikkal (Luther kilencvenöt pontja a wittenbergi vártemplomon). Az utóbbit Sári Jóskától kérdezték – későbbi kedves tanulóársamtól -, aki szintén teológiát végzett, kiugrott katolikus pap volt.

Akár így, akár úgy – fölvettek, beiratkoztam (sok hercehurca, amit a néha kedves, de többnyire kedvetlen Prágainé nehezített is, könnyített is). Madarat lehetett volna fogatni

velem (hogy úgy mondjam), pedig hat év állt előttem hosszú olvasmánylistákkal, körülményes vonatozásokkal és azzal, hogy a levelező lét minden csínját-bínját nekem kellett kitalálnom (az információhiány volt talán a legnyomasztóbb). S még nekem szerencsém is volt. Károly Sándor révén kapcsolatom volt Hajdú Péterhez (finnugor professzor Szegeden), a képző révén pedig Ágoston Györgyhöz, aki a pedagógiát vezette.

Fölkerestem Ágoston Györgyöt, akinél képzősként az egyetemen hospitáltunk (unalmas óra volt), s aki pedagógia szakosokat hozott a képzőbe gyakorló tanításra. Elmagyaráztam, honnan ismerem, s ő tanár módjára úgy tett, mintha emlékeznék rám. Az Ady téri épület egy földszinti vagy alagsori helyiségében voltunk, kísétáltunk az udvarra. Mivel a szarvasi képzőbe akartam kerülni, az egyik szakomat pedagógiára cseréltem volna. Legyintett. „Maga csak fejezze be a magyar-történelmet, a pedagógiával utána is foglalkozhat.”

*

Kéthetente voltak konzultációk Szegeden, reggeltől délutánig tartottak az órák. Nekem az egész valahogy olyan volt, mintha egyetemre járnék (újra); azt, hogy két találkozó között két hét is eltelt, sokszor észre sem vettem; szaladtam Szegedre. Szegedet nagyon szerettem, nagyon megszerettem. Egy fekete-fehér képeslapon (panoráma lap, akkor jött divatba), 1959-es dátummal írtam anyámnak, hogy Szeged Kolozsvárra emlékeztet (no persze). A lapon a fogadalmi templom látható, kétoldalt a Cambridge stílusú egyetemi épületek (én azonban nem oda jártam, hanem az Ady téri épületbe, ahol a bölcsészkar székel). Leszálltam a vonatról, lementem a lépcsőn – a szegedi peronok az állomás tere fölött, magas töltésen vannak -, kimentem a térre, ahová a villamos fordult. Ha siettem s épp indult, villamossal mentem, de inkább gyalog, végig a sugárúton a Hősök kapuja felé (nem ismertem a várost, akkor ismerkedtem vele, mit sem tudtam Aba-Novák festményeiről). Nem sokkal az impozáns kapu előtt – egy csemegebolt (Heliker) és egy bisztró („Béke-tanszéknek” nevezték, sok marxista óra itt fejeződött be) között – nyílt a Partizán utca, befordultam. A sportpályák felől közeledtem az épülethez (akkor még nem volt ott az irodaház). Jobbra fordulat az Ady térenél, a kapu elé értem, megilletődtem. Egyetemista vagyok (majdnem igazi).

Évek tapasztalata – jó is, rossz is – rakódott erre a sétaútra. Mentem szorongva, és mentem fölszabadultan, sikerrel haza, vizsgalázbán vissza. Mentem mint dombegyházi tanító (képesítés nélkül), később mint egyetemi végzett (doktorálni akartam), még később mint aspiráns, mint újságíró (Köznevelés), tudományos munkatárs, egyetemi előadó (akkor már az irodaházba, ahová addigra a neveléstudomány és a szociológia is elköltözött). Jöttem ősszel és tavasszal, jó időben, rossz időben. Fordultam a Petőfi sugárút felől, ső ellenkező irányból is, megkerültem a Dugonics teret, érkeztem még a Kárász utca és a híd felől is. Jártam itt, amikor diplomáztam, amikor doktoráltam; amikor É diplomát szerzett (Szegeden végezte az orosz szakot), amikor Esztert várta, vártuk. S később, amikor a főiskolán, még később az egyetemen tanítottam. Szegedet nem lehetett elfelejteni. Szeged az életem részévé vált (s még K is odajárt).

É péntekenként járt főiskolai konzultációra (levelező képzés, kihelyezett tagozat, Békéscsabán a Rózsa Ferenc – ma ismét evangélikus – gimnáziumban). Korán indult, későn jött vissza, jókedvűen, rendszeresen. Nekem nem lehetett így beosztani az óráimat, a szegedi konzultációk rendszertelenebbek voltak, főként pedig szombatra estek. A pénteki utolsó órát vagy elengedtem (ha szemet hunytak fölöttem), vagy rövidebbre fogtam, és futás a battonyai buszhoz. Ha elértem, akkor a háromórásival elvonatoztam Battonyáról Szegedre. Muszáj volt előző nap mennem, különben nem értem volna el a konzultációkat szombat reggel 8-tól (s

akkor összedőlt volna a világ). Késő délután értem Újszegedre (odavitt a battonyai vonat). Volt egy hosszabb-rövidebb délutánom – attól függően, hogy korábban vagy későbben sötétedett – és egy éjszakám.

Az éjszakával sokáig bajban voltam: nem tudtam hol tölteni. Igazi szállodára nem volt pénzem, meg se kockáztattam (az már sokkal később volt, hogy egy-egy meghívásra válogattunk a hotelek között). Előbb ismerősökkel kísérleteztem (Csicsely Mihály egyik börtöntársa – sorstársa, ahogy mondták – Szegeden lakott), majd fizető vendéglátással (akkor divatban volt). Végül a nagyállomásnál kötöttem ki, a Sárkány Szállóban. Az igazi hotel volt (a szó akkori értelmében), nem nagy és nem igényes szobák, de az enyém. Külön jó volt, hogy két folyosón lehetett közlekedni, csak a recepciónál (akkor portának mondták) találkozott az ember másik vendéggel. Még dicsekedtem is, hogy milyen jó helyet találtam, 40 forintért. Sári Jóska egyszer félrehúzott, hogy ne nagyon dicsekedjek, az volt a kupleráj. Azért a kettős folyosó.

1967 késő tavaszán, az utolsó vizsgák előtt, vagy már épp utána a kerthelységben vacsoráztam. Meleg május volt, a kötelezettségeknek – az iskolában, Dombegyházon és az egyetemen, Szegeden – végük. Alföldi este ereszkedett ránk, amolyan szegedi. Cigányzene is szólt, amit addig nemigen hallgattam (Németh Annus a Buday László utcában igen – én, népi íróim hatására viszont elvileg nem). Kinyújtóztam, hallgattam, sötét volt, körülöttem a vidék mély csöndje. A kedves estét sokáig őriztem, s ha a cigányzene valahol megszólalt, azt mondtam (É kicsit nevetett rajtam): „Gyerünk Szegedre”.

Egyelőre azonban tél volt – egyre *telebb* lett -, hideg, fázós és többnyire társtalan. A szombati konzultációk négykor vagy ötkor befejeződtek - aszerint, meddig győzte a tanár és a hallgatóság -, én rendszerint utolsónak maradtam. A vonatom visszafelé este fél tízkor indult Újszegedről; addig volt még időm, nem is tudtam vele mit kezdeni. Az egyetemi könyvtárba ültem be.

Ezek a szombat délutánok-esték a szegedi egyetemi könyvtárban máig emlékeztetnek. Kikölcsönöztem a kötelezőket – elrongyolt példányok -, sem szükség, sem lehetőség nem volt arra, hogy minden kresztomátiát megvegyek, minden eldugott antikvár kiadványt fölhajtsak. (Sokat így is megszereztem a Dugonics tér és Kárász utca sarkán a boltban. A nappaliak szerencsére itt hagyták a könyveiket, némelyeket még alá is húzva.) A könyvtár – s főleg az olvasó, amely későig nyitva tartott – arra volt jó, hogy e kényszerszünetben böngészhessek. Fellengzősen azt mondhatnám, hogy itt kezdtem a nevelésszociológiát. De tényleg: itt talákoztam Pataki Ferenc nevével és írásával; épp avval, amely (Makarenko lelkeségével) a nevelés társadalmi vizsgálatát vázolta és sürgette. (Nem tudtam, hogy akkor volt újjászületőben a hazai szociológia.)

Néha elhatároztam, hogy mégis „nagy pedagógus” leszek – ez rendszerint egy-egy pedagógiai vizsga után jött rám -, és meg akartam érteni a nevelés elméletét. Ehhez Ágoston és Jausz két kötetes nevelélmélete valamilyen fogózót ugyan adott – főleg az első kötet, amelyet Ágoston írt -, de azért ez nagyon kevés és igen-igen sovány volt. Karl Barth húsz vastag kötetben írta meg a dogmatikáját, három-négy kötetnél mások sem adták alább (csak Tilliché volt két normál méretű kötet). Nem lehet, hogy a nevelésnek ne lenne ugyanígy filozófiája, engem az érdekelt volna (s valóban volt vagy később ki is találták a „rendszeres nevelélméletet”). Később (1971) bukkantam rá Brezinkára. Vékony összefoglalóját hanyatló érdeklődéssel olvastam; csalódtam. (Talán nem is az írás volt a rossz, csak a kérdés

föltevése.) Elhatároztam, hogy ha nincs, egyszer majd én írok neveléstudományt. (Végül Bábosik Pista barátom írta meg; nekem a nevelésszociológiát hagyva).

Ahogy a kresztomátiák és kötelező olvasmányok között lapoztam, az egyikből kis zizegős félbevágott, félbehajtott értesítés esett ki, Keserű Bálintnak szólt. Keserű Bálint maga is keserű volt, legalább is én mindig annak láttam; középkori magyar irodalmat tanított nekünk, és nem méltányolta (nem eléggé) az én ismereteimet az erdélyi unitáriusokról. Már ezért sem kedveltem (később, Ágoston után a neveléstudomány tanszékvezetője lett, ezt soha sem értettem). A zizegős értesítést a TMB (Tudományos Minősítő Bizottság, az Akadémia mai Doktori Tanácsának elődje) küldte Keserű Bálintnak, figyelmeztetve, hogy a kandidátusi dolgozatának minden beadási határideje lejárt. Egy pillanatra kárörömet és elégedettséget éreztem – lám, a mesei igazságtétel -, aztán szégyenkezve visszatettem a papírt. Keserű Bálint titkát tisztességgel őriztem mostanig.

Gerézdy Rabán és Klaniczay Tibor titkát nem volt lelkierőm ennyit őrizgetni, ezt gyorsan megosztottam Kovács Sándor Ivánnal, aki akkor tanársegéd volt, olasz szabású szürke öltönyt viselt, és nagyon komolyan vette az irodalmat és a tanársegédséget (Szauder előadásaira maga is beült, ez azóta is imponál). A spenót-ban – a hallgatói nyegleség így nevezte a friss Magyar Irodalomtörténet hat, zöldbe öltöztetett kötetét (én tisztelettudóan megvettem őket) – Balassinak olvastam utána. Mint magányos fa a pusztában – ez a kép engem is megragadott, mint ahogy a fejezet íróját is, aki hosszan fejtegette a pusztában égő fa szimbólumát (lásd: égő csipkebokor). Tetszett a magyarázat, még jobban a vers – s ha már könyvtárban böngésztem, megnéztem a Balassi kritikai kiadást. Az, sajnos, nem tudott égő fáról. Abban csak az állt, hogy szegény költő egyedül él, mint ahogy egyedül áll pusztában a fa. A félreírás (élek – égek) nyilvánvaló volt, a félremagyarázás még inkább; szaladtam vele Kovács Sándor Ivánhoz. Egy percre fölkelkedtem – „Ezt megírjuk az Irodalomtörténetben!” Majd csöndesebben: „Azt hiszem, mégse.” (Későbbi kiadásokban javították.)

Ennyi fölfedezés után kimentem Újszegedre. Akkor már rendszerint sötét volt, s többször hideg, mint nem (a vonat már bent állt, de fűtve, világítva még nem volt). Mezőhegyesig dőcögött, ott kellett átszállni Battonya felé. Éjfél után érkeztem meg, ilyenkor busz persze nem volt Dombegyházra, gyalog a tíz kilométer sok lett volna, a kisvonatot kerestem. A kisvonat (keskeny vágányú gazdasági vonat, akkor még közlekedett, a térszék majorjait köztük össze egymással) rendszerint egy személyszállító kocsit is vitt magával, amiben padok voltak s gey vaskályhával fűtöttünk benne. Ha a tűz pislákolni kezdett, valaki, aki közelebb ült, tett egy lapát szénét rá. Ültünk a sötétben (petróleumlámpa világított, vagy az sem) vagy beszélgettünk, vagy se. Éjfél után két óra körül ért a dombegyházi tüzelőtelephez, hosszan kanyarogva. Végimentem az Aradi úton. Lassan hajnalodott, ugattak utánam a kutyák.

*

A kétheti konzultációk nem pótolták az egyetemi előadásokat és az egyetemi levegőt sem; de én beleképzeltem őket. S különben is: tanáraink csak azt adták – azt tudták hét végén fáradtan adni -, amit hét közben gyakoroltak. Az egyetem tehát hasonlított is, meg nem is a teológiákra, ahová jártam. Külsőleg inkább a kolozsvárirra; tartalmában és a tanulni valóban azonban inkább az Evangélikus Teológiával hasonlítottam össze. Az Evangélikus Teológia – nem kétséges – mind tanulni valóban, mind magatartásmintákban többet tudott adni (magasan többet). De itt, Szegeden, olyanokat tanultam, amikről eddig fogalmam sem volt, vagy csak éppen. Lenyűgözött Marx, akiről, említés szintjén olvastam már Tillichnél (elidegenedés), most azonban teljes mellszélességgel tanulni kellett. Izgalommal vettem meg

a Gazdasági-filozófiai kéziratok-at a Kárász utcában, a kék vászonkötést a kirakatban kiszívta a nap. A Teológián kevés történelmet tanultunk - Juhász kivétel volt -, most tanulhattam annál többet. Marx és a történelem – amely egykor annyira izgatott, hogy teológiai tanáraimtól egészen Benda Kálmánig futkostam megkérdezni, mi is mozgatja valójában a történelmet – olyan új volt, hogy hazafelé a battonyai vonaton bőven elmélkedhettem.

Ha Marxot volt hová kötnöm teológiai tanulmányaimban, Saussure-t nem. Előadásai a nyelvről lenyűgöztek; különösen a beszéd hangtestének és jelentéstartalmának kettévágása, és minden, ami ebből következett. A gondolat hosszú időre fogva tartott, és valósággal belopakodott olvasmányaimba, sőt kezdeti írásaimba is, mint például az „olvasáskutatásról” szólóba, ahol új tudományt akartam ácsolni ezen az alapon. Károly Sándor – akit most már kezdem érteni (Paizs Dezső aspiránsa volt, aztán nyelvtörténelemből általános nyelvesszé képezte át magát) – kissé értetlenül hallgatta lelkesedésemet; bemutatott egy fiatal kollégájának, aki mindehhez sokat jobban ért majd, mondta. Hosszan és lelkesen beszélgettem a fiatal kollégával – az Akadémia Nyelvtudományi Intézete akkor még a Művelődésügyi Minisztérium földszintjén volt elhelyezve. Meghallgatott, belekérdezett, kijavított, további irodalmat adott. Szépe Györgynek hívták (s hívják máig, életre szóló barátság).

Az irodalommal boldogultam jobban. Kovács Sándor Iván (szürke öltöny, olasz fazon) és Ilia Mihály ültek egy szobában szembefordított íróasztaloknál, többek közt a Tiszatáj-at szerkesztették (később Kovács Sándor Ivánhoz be-benéztem). Elvitt Szauder József előadására, ahová maga is beült. Szauder hajlott hátú rossz tartású ember volt, akkor már nehezen járt, de érdekesen beszélt. Mint gyakorló tanár, a gyerekirodalomról kérdeztem. „Egy felső-magyarországi tanulmányút sok mindent tisztázhatna”, mondta elgondolkodva. Azon a nyáron az OPK gyerekirodalmi gyűjteményét céduláztam ki (ma is megvan még valahol). Csetri Lajosért mindenki rajongott, a levelezők különösen, ha foglalkozott velük. Horváth István Károly az egyik kötetének a bevezetőjét adta föl mint kötelező olvasmányt; csodálkoztam (a Teológián ez nem volt szokás). Utolsó éves korunkban Tamás Attilát hallgattuk; alacsony, szemüveges, nagyon komoly tanár volt, akkor a harmincas évei végén, új családjával és szegedi letelepedésével küszködött. Az Akadémiai Kiadó lexikon szerkesztőségéből érkezett, ott az Irodalmi Lexikon szerkesztésében vett részt, sokat tudott. Szinte egyenrangúként beszélgetett velünk, levelezőkkel, aztán, hogy nem javasolták tanszékvezetőnek, megsértve távozott (máig szeretett debreceni kollégám).

Az irodalmárok szerettek, de én a történészeket szerettem inkább. Igaz, a Gyakov--Nyikolszkij, amit csak nagy nehezen szereztem meg, lehangolt; bár a kort ismernem kellett volna (bibliai kortörténet); az előadás lapos, agyonideologizált és jellegtelen volt. Viszont Karácsony Bélánál sikerült helyállnom, pedig ritka kellemetlen vizsgáztató volt. S – kissé szégyellem ma már – elragadtatva hallgattam egy-egy előadását a magyar honfoglalásról, amely fölépítettségével és előadásmódjával fogott meg. Szerettem Wittmann jegyzetét, és mihelyt tehettem, megvettem a könyvét is (az Európa Nagy Korszakai sorozatban). Álltam Mérei Gyula aprólékoskodását a reformkor gazdaságfejlődéséről („Pontosabban? Pontosabban?” Hát nem tudtam pontosan, hogy a Honvédelmi Minisztérium szép, klasszicista épülete a Honvéd utcában kinek a textilgyára volt.) Elviseltem Rácz elvtárs „clausevic”-ezését és Medzibrodsky fáradt történelemtanítási módszertanát (erről már többet tudtam). Csak Seres elvtársnál inogtam meg egy pillanatra, aki a legújabb kori magyar történelemből szigorlatoztatott.

A pedagógiával különalkut kötettem azóta, hogy Ágoston lebeszélte róla. Ültem Dombegyházon az íróasztalnál, és azon töprengtem, mit is lehet eséllyel itt, Dombegyházon művelni. Irodalmat? (Akkor publikáltam éppen a Tiszatájban.) Történelmet? (Az iskola akkor vette föl Balsaráti Vitus János nevét; vaklaki tényleg utánanézhethetett volna.) Vagy leginkább azt, amit már elkezdtem: az olvasáskutatást? Igaz, a pszichológiához nem értettem – ez mindig visszatartott -, viszont pedagógiát régóta tanulok, a képzőben kezdtem. S a terepen vagyok.

Szegeden az egyetemi könyvtár olvasójában három külföldi folyóiratot találtam, olvasni kezdtem őket. Két amerikai és egy európai volt köztük, utóbbi szerkesztő bizottságában Ágoston nevét láttam. Ez a folyóirat németül, angolul és franciául is közölt cikkeket, a baj csak az volt, hogy csaknem mind a harmadik világról szóltak (International Review of Education).

Az amerikaiakkal nehezebben küszködtem; nem ismertem ezt a nyelvet (s az iskolarendszert még kevésbé, de erre nem azonnal jöttem rá). Az egyikben (Harvard Education Review, sokáig harward-nak hittem, írtam) már a *boost*-nál elakadtam, és csak az IQ-t értettem belőle (Jensen: How much can we boost on IQ?) Nem mondanám, hogy értettem a hosszú tanulmányt és a bonyolult statisztikai apparátust – azt azért igen, hogy fehérek és feketék teljesítményeinek az összehasonlításáról van szó, s a feketék mindig lemaradnak. Ez volt a Harvard Education Review, benne Arthur Jensen később nagy port fölvert tanulmánya.

Ez a világ más volt, mint amit a képzőből hoztam magammal; sokáig nem is tudtam mit kezdeni vele. Annál is kevésbé, mert az egyetemi pedagógia tanítás kezdetben maga sem sokban különbözött a tanítóképzőstől. Meg voltam sértődve, amikor Nagy János előírta a neveléstörténet tankönyvet – azt mégis csak illett tudnom történelem szakos létemre – aztán egészen másokat kérdezett (akkor kitolásnak tartottam, ma egyszerűen csak tanárbetegségnek látom). Egyébként is az egész pedagógia valahogy laposabb és pragmatistább volt, mint amit irodalomból és történelemből tanultunk, nem beszélve a nyelvészetről (Saussure! *Lang* és *parole*! Szó és jelentés misztikus kettőssége!). Végképp nem hozott lázba, amit didaktikából hallottam s olvastam; ezeket egyrészt majdnem mind tanultam – ha csökkentett kiadásban is – a képzőben; másrészt meg mind tudni véltem a gyakorlatból, sőt helyenként többet is. Egyedül a programozásra figyeltem föl, arra sem eléggé, mert a vizsgáztató leállított, és megjegyezte: „nem, itt nem ez a lépés következik” (mint boldog autóstanonc koromban a karburátor). Eszembe jutott, hogy ezt én így, ilyen pontosan, ennyire alaposan nem tudom, pedig talán érdemes volna. Egy adjunktus vizsgáztatott, a neve Nagy József volt.

Valahol – talán a Review of Education Research-ben – nyelv és pedagógia kapcsolatáról olvastam; ez viszont fölajzott. (A lap akkor még szisztematikusan szemlélte a pedagógia részterületeit: melyek az új fejlemények a nevelésfilozófiában, a tanítás elméletében és így tovább). Mégis volna nevelésfilozófia, csak én eddig nem találtam? Israel Scheffler akkor (s azóta is) sokat hivatkozott szöveggyűjteményéig jutottam el, az OPK segítette megtalálni. Ott végre találkoztam váélasztottammal, az analitikus nevelésfilozófiával. Márkus György és Tordai Zádor új könyve (Irányzatok a mai polgári filozófiában) kapóra jött, s Szépe is segített. Álltam az iskolában, nagyszünet volt, kora tavasz. Száraz idő. A gyerekek zibongtak, ahogy illett, a port is verték az udvaron (ezt nem illett volna). Én, a felügyelő tanár kezemben könyvvel álltam, és azon töprengtem, hogyan is egyeztessem össze Saussure-t Ryle-lal, akinek a vékony, sötétkék könyvét épp a kezemben szorongattam. Könyvtárközi kölcsönzéssel jutottam hozzá, a dombegyházi népkönyvtár közreműködésével a British Library-ből (utóbb nem kevés zavart okozva magam körül). A csengő riasztott, engem és a gyerekeket.

Volt itt valami, éreztem, csak még nem sikerült jól megfogalmazni – annyira nem, hogy Ágoston, amikor előhozakodtam vele, csak legyintett (milyen igaza volt!). Valami összehasonlító kellene talán. Vegyünk nemzetközi összehasonlítást tehát (Dombegyház, általános iskola...). Már nem volt megállás: az analitikus nevelésfilozófiáról írtam szakdolgozatot, amely (eszerint) új irányzat lett a polgári nevelésfilozófiában. Nem mondták, hogy nem fogadják el; de azt sem, hogy lelkesednek érte. Igazán türelmesek voltak, én meg igazán fáradhatatlan.

*

A levelezők rendszerint együtt vizsgáztak; külön a nappaliaktól. Késtem a vizsgaidőpontról, mert befújta a hó a síneket, viszont mindenképp vizsgáznom kellett (el kellett vele számolnom az iskolában). A vizsgáztatók rendszerint megvártak; segítőkészek voltak (a Teológián nem mondhatnám – ott persze mindig kéznél is voltunk). Sötét ruhában mentünk, nyakkendő, megszeppentség (felnőtt nők, de főként férfiak). Izgatott kérezések, ha egy-egy vizsgázó kijött (Milyen volt? Rettenetes.) Szakács Miskának, aki szarvasi volt, több ízben meghalt a nagymamája autóbalesetben, ő vezette a kocsit, készülni nem tudott; többször át is ment. Én igyekeztem nem odafigyelni a hírekre (legföljebb Sári Jóskával beszélgettem). Külön stratégiám volt: összevontam az éveket.

Erre lehetőség volt – bár nem verték nagydobra – csak épp jelesre kellett vizsgázni (mindenből). Így hat helyett négy év alatt is végezni lehetett; épp csak ez hiányzott nekem. Nem csak a följobb sorolásért (magasabb fizetés, végleges állás), hanem még inkább hogy doktorálhassak (!), hogy kandidálhassak (!!). Hajdú Pétertől tudtam a lehetőséget, megkérvenyeztem, megkaptam. A negyedik év volt talán a legnehezebb, túl sok szigorlatom torlódott össze, rengeteg névvel és adattal. Bár magolni akkorra már igazán megtanultam (egyszer-egyszer ma is tanítom az egyetemen, a főiskolán), az újabb nevek valahogy kiszorították a régebbieket, a fontosabbak (annak tűntek pillanatnyilag) a látszólag kevésbé fontosakat. Osztályomban a gyerekek az utolsó félévben történelmi neveket kaptak tőlem; a sok Bonaparte meg Wellington, Trafalgar, meg Nelson csak úgy nyüzsgött köztük (jól viselték, legalább is egy utóbbi osztálytalálkozójuk szerint).

Ez akkor nagy fegyvertény volt (én legalább is annak érzetem). É is elvégezte a főiskolát magyar szakon, nyelvészetből egy adjunktusnál vizsgázott, akinek Zsolnay József volt a neve, s aki fölismerte őt: „A maga férje? Honnan tud németül és angolul? (egy olvasástanítós cikkem miatt). Hazafelé a vonaton – sötét ruhában voltam, nyakkendővel, nyár eleje volt, szokatlan meleg – a Valóság-ot olvastam. Egy hosszabb ismertetés a szocializációról szólt (Buda Béla). A szocializációról nem hallottam addig, megragadott. Gondolkodni kezdtem, hogyan volna ráfűzhető az egész nevelés. Mire Mezőhegyesre értem, már meg is gyártottam a teóriát; elégedett voltam vele, csak attól félttem, hogy elfelejtem, mire hazaérek. Átszálltam a battonyai „gyorsra”, és kényelmetlen érzés fogott el. Egy kislány – vagy nagylány, úgy tizenhat lehetett – nézett merőn. Új voltam neki, valaki, akiről tán már hallott, de akit eddig nem látott még. Csinos, barna lány, de ez azért sok volt; inkább arrébb ültem (szocializáció! nevelés! és különben is: kész középiskolai tanár...). Fülig vörösödött a leghátsó padban, amikor szeptemberben kiderült: az osztályfőnöke leszek a gimnáziumban, Battonyán.

Battonya

1967. augusztus 1-vel helyeztek át minket a battonyai gimnáziumba. Egyelőre még Dombegyházon laktunk – a battonyai szolgálati lakást festették -, de a tanévet már Battonyán kezdtük. Álltunk a dombegyházi útkereszteződésnél – hátunk mögött a kocsmá, a világháborús emlékmű, meg a vegyesbolt -, és vártunk a buszt. Sokan várták már, főként kék köpenyes gimnazisták, akiket a Lökösházi busz út közben szedegetett föl. „Mentek Battonyára?” kérdezte kíváncsian (kicsit vágyakozva is, mert odavaló volt) Parázs Jancsi. „Én meg princelem a drága nevellőket”, és megsuhogtatta a honvédelmi gyakorlatozásra használt seprűnyelet. Ő lett az igazgatóhelyettes; mi, szerencsénk, gimnáziumi tanárok. Jó érzés volt, hogy megnézték maguknak, jó érzés volt elmenni onnan.

Kinyitottam a gimnázium nehéz ajtaját, és fölmentünk a lépcsőn – a magas földszintre vitt. Azóta sok lépcsőn mentem föl, szélesebbeken és keskenyebbekben is, a kolozsvári egyetem főlépcsője mélyen ki volt koptatva, az Akadémia főlépcsőjén újabban vörös szőnyeg (meg lehet botlani benne), a Debreceni Egyetem főlépcsője nekem közülük a legkedvesebb. De ez a főlépcső – a battonyai gimnáziumé – az állagával, a szagával és az emelkedőjével – máig visszatér. Becsukódott mögöttünk a kapu, kizárva az utcát, a főteret, a világot. Volt méltósága annak az iskolának, legalább is úgy éreztem.

Heszler József (az igazgató úr, kollégáinak inkább „Józsi bácsi”) az irodában várt. Nem volt külön irodája, helyette (Takács László) is ott ült, Aranyi, a párttitkár – sovány, görnyedt, keserű arcú ember -, talán Takácsné Kati is, nem tudom. Józsi bácsi a kanapé sarkában ült, mint mindig, fölállt, amikor É belépett, kicsit meghajolt. Magas, szikár férfi volt, rendszerint sötét öltönyben, mindig nyakkendővel, ötvenes évei legvégén, szárazon és szertartásosan. Néha kisétált az irodából, ahonnan végig lehetett látni az egész folyosón. Ha már éjig ért a zaj – a gyerekek nem kímélték a tanári szobát, még az igazgatói irodát sem -, félhangosan ennyit mondott, Te strici... és csönd lett. Józsi bácsi pedig egy fejes vonalzóval pár perccel előbbre tolt az órát – becsöngettek.

Merevségét és szertartásosságát Takács Laci oldotta; megértő barátsággal és társasági jártassággal fogadott. S ha védekező állásba helyeztem magam (Somogyi után ez még sokáig megesett): Nem kell hadakozni! Nem támadunk – figyelmeztetett. Könnyű volt megkedvelni, beszélgetésbe merülni vele (Józsi bácsi csak ült a kanapé sarkában, méltósággal, és hallgatott). Laci sűrűn intézte az iskola ügyeit, Józsi bácsi pedig – akit egész Battonya ismert és tisztelt, sőt Battonyán kívül is, megyei tanácstagként, tekintélye volt – háttérzett neki. Bevittek a tanáriba – az igazgatói mellett nyílt, és megmutatták a helyünket. Egymás mellett ültünk, Merczék székét vettük át.

Mercz Ádám és a felesége azon a nyáron költözött át Battonyáról a mezőberényi gimnáziumba (onnan származtak). Ez, mint kiderült, megütődést keltett, több okból is. Battonyán mindig megütődést keltett, ha valaki otthagya a gimnáziumot – úgy érezték, árulás történt (s néha az is volt). Ráadásul Merczék osztályfőnökök voltak – mindketten második osztályokat tanítottak -, és az illetlen volt, otthagyni egy osztályt menet közben az érettségi felé (később azért én magam is megtettem, igaz, csak egy félévre). Az osztályában a lányok – különösen Mercz kolléga lányai – krokodilkönnyeket sírtak utána, bedobták a szüleiket is, hogy a tanár urat maradásra bírták, még hetekig nem tudtak megbékélni velem (É a maga szakközepeseivel könnyebben boldogult). Így aztán Merczék árnya ránk vetült, s még hónapokig – miután megérkeztünk – Merczékkel kellett (távollétükben) mérköznünk.

É nem is akart. Bár az áthelyezést ketten kaptuk – a házaspárokat a helyi oktatáspolitikai akkor preferálta (óraszámok, elhelyezés) -, É kijelentette, hogy neki nincs képesítése a gimnáziumi tanárságra, ő oda be nem teszi a lábát (azért betette, és Józsi bácsi nagyon imponált neki, akkor is, amikor nekem már kissé túl sok volt a szárazságából és szótlanságából). Napokig nem akart ismét Battonyára jönni velem; ő csak általános iskolába való, kapjon ott állást, intézzem el neki (mint mindig, mélyen beleélte magát). Végül, nem véve egészen komolyan (amnitől csak még elszántabb lett), elővettem az írógépet, és kérvényt fogalmaztam a nevében, valami ilyesmit: kérem óvodai áthelyezésemet, mert odaváló vagyok. Ezten végre elnevette magát, megnyugodott. Nagyon vágyott a gimnáziumi tanárságra, tán még jobban is, mint én, élete végéig lelkes és elkötelezett tanár maradt.

Merczék nyomán osztályfőnökök lettünk két párhuzamos osztályban, és – hozzájuk hasonlóan – egymás osztályaiban is tanítottunk. Én magyart és történelmet (a történelmet éreztem igazán magaménak, a magyarból sokalltam a dolgozatokat, a könyv nélkülieket és más irodalmi esetlenkedést). Történelmet (többek közt) É osztályában is tanítottam; É nálam orosz. Ez sokat segített; lányaim a krokodilkönnyeket – mikor már Merczék vitorlása a távolba vészett – É vállán zokogták el, É szerette az ilyent, én még jobban. A fiúk pont olyanok voltak, mint mi, fiúk, tizenhat-tizenhét évesen lenni szoktunk (Tóth Karcsi, későbbi képviselő, újságíró akart lenni, tájékozott, izgó-mozgó fiú; Jónás Gyurka nagy szervező, magas, akkor persze még jó harminc kilóval kevesebb; Szabó Sanyi, később Szűrös Mátyás titkára szívesen tanulta a történelmet, csak a kötelezők nem akartak a fejébe menni). A lányok persze szintén olyanok voltak, mint a tizenhat-tizenhét éves lányok: csinosak, szemrevalók, pletykások és sűgők-bűgők.

Nem állítom, hogy nem tetszettek nekem, s az első pillanatban – hetekig tartott – bizony zavarban is voltam. Éreztem a masszív ellenállásukat; ez kicsit könnyített a helyzeten (nem próbálkoztak); de aztán, mikor ez eloszlott, ott álltam előttük, védtelenül. Battonyán muszáj volt beletanulnom a tanári szerepbe (Dombegyházon elég volt a tanító bácsi). Ez a tanári szerep – ahogy én fölfogtam – magával hozta, hogy nekik kellett öltöznöm és megjelennem, írnom a táblára és tudnom a verset (tán ez ment a legnehezebben; ebbe még kedves képzős osztályfőnököm is gyakran belesült). Elég tartósan csinálhattam, és elég sikeresen; év végére összeszoktunk, legalább is megtanulták elviselni a helyzetet. Én pedig megtanultam, hogy (néha) erőt is kell mutatni.

É-nak azt panaszolták (állítólag, nem voltam ott), hogy nem foglalkozom eleget velük, hogy túl sok dolgozatot iratok, egyszerre különféle címekről (húsz évvel később nevetve árulták el, hogy Kórodi Jutka írta mindig a dolgozatokat, de nem elég volt egy címről írnia, mindig négy különbözőről kellett). Feszültségünk csúcán azonban egyszerűen otthagytak, és elindultak haza, Mezőhegyesre, hogy magam rendezzem át az esti rendezvényre az osztálytermet. Ez sok volt; utánuk mentem. Már a vasútállomásnál jártak, el akarták érni a kétórás vonat. Visszahívtam – mit hívtam, parancsoltam – őket; zokogva, hüppögve jöttek, vonat híján estig kellett maradniuk. Megtört a jég.

Erről aztán az egész iskola beszélt – vagy majdnem az egész iskola. A battonyai gimnázium valójában inkább volt szakközépiskola; évfolyamonként csak egy-egy gimnáziumi osztálya volt, mellette két-két szakközépiskolai. A szakközépiskola „tartotta el” (hogy úgy mondjuk) a gimnáziumot, nem pedig fordítva, mint mi, gimnáziumi tanárok véltük, akik a közismereti tárgyakat a szakközepeseknek is tanítottuk, s emiatt tele voltunk ellenük panasszal. A fiúk mezőgazdasági gépszerezőknek tanulta, a lányok kisállattenyésztőknek, mély

társadalomismeretet sugallt (ki honnan jött, ki mit hozott magával, ki mire jutott az életben). Ezt a kettősséget csak Heszler József látta át, meg Takács Laci, akivel az intézményszintű oktatáspolitikát megosztotta. Fejlesztéseket csak a szakközépre hivatkozva lehetett Battonyára szerezni – Heszler József szorgosan járt Békéscsabára a tanácsülésekre -, az iskolát a szakközepesek tartották életben (s később, amikor már nem tartották, sajnos, meg is bukott).

Pedig különös iskola volt egy nagyon különös helyen. A háború után – amely itt, ezen a vidéken 1944 szeptemberében fejeződött be a kukoricásban, ahonnan három gépfegyveres magyar katonát sikerült a nagy arányú orosz haderőnek végre kivernie -, csak néhány iskola volt az országban, amely önerejéből akart és tudott gimnáziummá válni. Előzőleg polgári iskola volt (az állami, mert egyházi polgári is volt még akkor Battonyán, lányoknak). S ezt a presztizsét soká tartotta. Kellett is, nem volt könnyű helyzetben. Hiába szólt a fölszabadulás hivatalos története úgy, hogy a szovjetek Battonyától Nemesmedvesig szabadították föl az országot, Battonya azért még sokáig szerb település maradt. (Szerb határőröket telepítettek le itt még a török kiűzése után; a neve is inkább szerb, mint magyar a *baton* vagy *batan* után, ami eredetileg valamilyen vízi madarat jelentett). Szerbek maradtak is a településen, bár a szép szerb templomnak akkor épp nem volt papja (a románnak se, de az kisebb volt, a szlovákok meg, akik idetelepedtek, katolikusok voltak). Ezzel együtt a főteret vele nem méretes katolikus templom uralta, megadva a településnek a városi jelleget.

Naponta jártunk el előtte, mert az iskola, a templom és az újonnan kapott lakásunk ugyanazon az oldalon – az árnyékos oldalon – volt. Végigmentem az utcán – járda is volt! – néha teológia professzorom jutott eszembe, úgy meneteltem nagy komolyan, leszegett fővel (a köszönéseket elégedetten viszonzottam). A templommal szemben, a napos oldalon üzletsor húzódtott; dombegyházi korunkban itt szereztük be az első bútorainkat és edényeinket. Itt volt a tanácsháza, de a főteret a napsütötte, alföldiesen sárga nemzeti szálló emeletes épülete uralta, a kötelező stukkókkal, utcaszintjén kávéház. Persze, már nem kávéház volt, ékezdett lett belőle, de a járda még mindig kiszélesedett előtte, s ha kihúzták (vagy kihúzták volna) az ernyőt, a kisvárosi kávéház hangulatát is beleálmodhattuk volna.

S bele is álmodtuk. A párás tavaszi reggelen – a keletre nyúló főút fasora fölött kelt föl a kora nyári alföldi nap – nagy volt a nyüzsgés itt; piacot tartottak. Érkeztek a buszok Dombegyház, Kevermes, Lökösháza felől, északról, Kovácsházáról és Medgyesegyházáról, nyugatról pedig a vasútállomásról, ahonnan a mezőhegyesiek jöttek. A buszról csivitelve szállt le a sok fiatal, már iskolaköpenyben (akkor kötelező volt, divat is); a fiúk hadonászva, a lányok összekapaszkodva. Egy-egy elkésett traktor belezötyögött a képbe; de ez a kép még így is valahogy városi volt. Alföldi, kisvárosi, iskolavárosi. (Később gyakran visszatért, amikor a művelődés városközpontjairól írtam, írtunk.)

Az újonnan kapott lakásunk is városiasnak számított – legalább Dombegyházról nézve. Emeleti volt (Dombegyházon nem volt emeletes ház), víz volt benne, fürdőszoba, WC. Csak a fűtés nem volt megoldva; egy kis szoba a kapubejárat fölött, húzott a szél, már a napfényes őszen fáztam (s ráadásul az árnyékos oldalon). Zóriyéknak – a szomszéd családnak, akik a szerb iskolában tanítottak, s akik oly szívesen fogadtak), sikerült olajkályhát szerezniük, akkor ez jött divatba, Battonyára is jutott egy-kettő. Egyszer zörgettek a bejárat ajtón, É halálra váltan nézett ki: rendőrök (a szarvasi letartóztatások óta hisztérikus félelmet érzett). Szerencsére nem értünk jöttek, inkább miattunk, segítséget kérni esti gimnáziumi tanulmányaikhoz. Cserébe megígérték, hogy olajkályhát szereznek. Mezőkovácsházán nagy raktárba kalauzoltak, ahol a mennyezetig polcolva álltak ilyen kályhák. A boltvezető

készségeskedve segített. Két rendőr kivitte a kályhát, ahol a battonyai út elágazott. Leintettek egy teherautót, az is riadtan állt meg, föltették a kályhát a platóra, engem mellé, mehettem.

Kályhám lett tehát, de később, a matematika röpdolgozatnál (magyar tanárként én felügyeltem), az egyik rákérdezett: jól szuperál? De kedves, gondoltam, s csak egy-két perc múlva ébredtem rá a kérdésre. S mint egykor kunszentmártoni tanárom, arra sétáltam, belenéztem a dolgozatába, s csörgettem a ceruzámat. A föladatahoz nem értettem, de séta közben puskázni tudtam. Segítettem. Németh Lajos kollégám, nyakasabb volt, mint én, s kályha ide vagy oda, megbuktatta a rendőröket. Fölháborodtak: De a kályha kellett?

A pára fölszállt, a buszok elmentek, a gyerekek vagy iskolában voltak, vagy már ők is hazamentek. Eljött a szünet, a forróságtól és az út porától opálos az ég. Battonyán nem volt átmenő forgalom sem keletről nyugatra (a vasútállomásig húzódott a „belváros”), sem északról délre (mert ott volt a román határ). Battonya éppúgy le volt vágva Aradról, mint Dombegyház és a többi határ menti település – vagy tán még jobban, mert egykor itt ment Aradra a vonat. Most nem ment sehová, nemsokára meg is szüntették. A városka kihalt; talán nekünk is el kellett volna mennünk. Omladozó vakolatot, fölnedvesedett falakat, rossz szagú csatornát láttam. A díszfák körül földet hagytak a járdán, arra léptem (mégsem járda, mint Pesten, Szegeden – ez friss föld). Tudtam, hogy el kellene mennünk innen; ez a pár lépésnyi föld még visszatartott.

*

Doktorálni régóta akartam. A családi képekről doktorok néztek rám (egyik-másik gyanakodva); a tanárim a képzőben is majdnem mind doktorok voltak, a Teológiáról (mindkettőről) nem is szólva. Valahogy természetesnek tűnt, hogy egy tanár doktor is egyben; amellet a kárpótlás vágya is bennem munkált, különösen mióta kitelepítettek. Ágoston kijavígtatta a szakdolgozatomat a 17. oldalig; még a géphibákat is - ilyen aprólékos munkát még nem láttam (magam sem végeztem) -, utána, úgy látszik, beletört a bicskája, vagy a sok analitikus filozófiázás kedvét szegte. Amikor legközelebb beutaztam hozzá, visszaadta azzal, hogy ki kell egészíteni valami nemzetközi összehasonlítással.

Akkor került a kezembe az analitikus nevelésfilozófia egyik új mestere, Thomas Green; igyekeztem minél többet érteni belőle, szerencsére amerikai volt, nem angol, jobban ment. A pedagógiai nyelvelemzés hasznát már-már értettem; hogy mi a filozófia benne, azt egyre kevésbé. (Később, húsz év múlva, amikor meséltem ezt neki, fölvilágosított. EZ maga a filozófia, mondta – a Cornell-en végzett, amit olvastam, a doktorija volt -, a többi a teológiára tartozik. Ezt ugyan azóta sem hiszem, de Tomot mégis megszerettem.) Reggel, még iskola előtt végignéztem az aznapi tárgyaimat, jó tanítós módra óravázlatot készítettem (engem ugyan nem kapott rajta semmiféle szakfelügyelő; el is kerültek). Tanítás után – tizenhét-nyolc-húsz óráig volt – ebéd a gimnáziummal szemben, a kollégiumban (Józsi bácsi és Takács Laci egymásnak kínálták az utat; végül Takácsné Kati vagy É előre ment); utána társasági élet, mert É maga köré gyűjtötte a fiatal kollégákat. Készséggel jöttek is, sokan egyedülállóak voltak, a battonyai gimnáziumban csaknem kizárólag férfiak tanítottak. Sokszor csak késő délután jutottam hozzá analitikus filozófusaimhoz; hamar rájöttem, hogy reggel jobban dolgozom. Mindig reggel szerettem volna dolgozni, igyekeztem eltolni az óráimat délre, és arról képzelegtem, hogy egyszer majd csak délután fogok tanítani (példul egyetemen?).

É is, a gimnázium is, de még az egyetem is tiszteletre méltó türelemmel viselt. Aki akkor doktorálni akart, jobbára magára volt utalva, egy-két konzultációra ha tellett. Ágoston nem is

ragaszkodott hozzá nagyon – én jobban (bejárhattam Szegedre). Legalább megspórolhattam az éjszakai kivonatozást, délután visszajöhöttem, nem hallgattam többé *clausevic*-et (Clausevitz), nem gyötörtem a polgazd-ot (a jegyzetből nem érttem; szerencsére kezembe akadt egy középiskolás tankönyv). Elmélet és gyakorlat ilyen „egysége” – hogy úgy mondjam – jó volt, tőlem maradhatott volna még sokáig. A gimnáziumban tanítani, azt fontosnak tartottam, jó is volt; utána belemerülni félig emésztett nyelvfilozófiákba meg jókora eltávolodás volt Battonyától és a jelentől (az akkoritól). Battonyát egyre inkább valamifajta „kis egyetemnek” véltem; magas röptűen társalogtunk Takács Lacival helytörténetről meg irodalmi vonatkozásokról (Just Zsigmond és parasztszínháza), É társasélt, Heszler Józsi bácsi mosolyogva hallgatott. A lányok a hátam mögött csiviteltek; úgy éreztem, elefántcsont toronyban ülök (még ha kicsiben is).

Szigorlatra erősségemet, történelmet választottam (egyetemes, amerikai) egyik melléktárgyként, a másik melléktárgy kötelezően a filozófia volt Kalocsai Dezsőnél (Te szegedi vagy, de én kalocsai, mondja egyik paprika a másikkal; a híres filozófus...). Biztos voltam magamban, ennyi nevelésfilozófia olvastán; de Kalocsai *devi*-ről kérdezett, amiről vagy akiről, bizony, fogalmam se volt (*deszkartes*-ből kandidált, erről sem hagyta magát lebeszélni). Dewey, sügta az adjunktusa, alacsony, megviselt arcú, jó indulatú asszony; ja, őt már tudtam. (Cum laudét egyedül tőlük, már inkább csak az előzményeim miatt kaptam.) Ágoston akkor dékán vagy helyettes volt, gyorsan végeztünk. Arról, hogy végeztem, hivatalos levelet kaptam, nem bírtam volna kivárni az avatást.

Akcióm a gimnáziumban vegyes fogadtatásra lelt. Az osztályom előtt büszkén titkoltam; persze, kitudódott, ezt elégedetten vettem tudomásul. A testületben gratuláltak – az avatási meghívót a faliújságra tűztem -, ki csodálkozva (szakoktatók), ki némi irigységgel (tanár kollegáim). Takács Laci kedvet kapott, megsügta, hogy eddig halogatta; nemsokára ő is doktor lett. Minden bizonnyal én tartottam a legfontosabbnak (meg persze É); névjegyet is nyomtattam, rá azt, hogy doktor, meg gimnáziumi tanár. Elértem valamit (mintha...).

A tanév végén avattak, látom itt a falon, hogy *die undetriciesimo mensis Junii*. A rektor, aki akkor Márta Ferenc volt, fehér cérnakesztyűt viselt, ezt értettem, de azért rácsodálkoztam. Olyan nagyon azonban nem csodálkoztam; inkább meg voltam hatva a helyzettől is, magamtól is. Két fénykép is készült erről; az egyikén tényleg meghatottan álldogálok, eskühöz tett kézzel; a másikon épp kezet fogok a rektorral. Ő nem tudom, hányadszorra fogott már kezet velünk, én mindenesetre vele csak egyszer. Nem kellett volna akkorát szorítanom rajta, gondolom így utólag.

A Hágiban, ahol ebédeltünk, nagy volt az öröm. Én voltam az apropó, bár É volt a központ. A szarvasi család kivonult (jóvátétel) apósom kedélyes volt, anyósom meghatott (ez már kezdett valami lenni). É egyetemre járt (orosz), épp szigorlatozott. Cigányzene ugyan éppen nem szólt, de bort azért ittunk (én keveset, apósom valamivel többet). Szegeden is nyár volt, napfény, pezsgés, izgalom. Hatvannyolcat írtunk.

*

Aranyi elvtárs engem is figyelmeztetett, de főként Fejes Istvánt - nemrég végzett fiatal, kedves kollégámat (csak véletlenül hívták úgy, mint a képzős osztálytársamat) -, hogy ne olvassunk „fasiszta lapot” (Pista a Magyar Nemzetet vette, én a Népszabadságot, újabban hébe-hóba az akkor indult Magyar Hírlapot is). Ezekben a „fasiszta újságokban” – a Nemzeti előtt, az újságosnál vettük reggelente, iskolába menet – mind többet olvastunk

Csehszlovákiáról. Laukó elvtársat, a dombegyházi párttitkárt hazaküldte a kocsmáros (ingyen kapott): „Elég volt, Pista! Eleget ittál.” (A szemben lévő pártházból, mielőtt az asztalra borulva elaludt volna, fölhívta Csabát: „Kitört az ellenforradalom!”) Hozzánk egyelőre a gazdasági változásokról jutott el egy és más; „jön a mechanizmus! „jön a mechanizmus!” emelte föl prófétaian a karját a pártinstruktor, aki civilben a magyardombegyházi iskolaigazgató volt (egyébként kellemes, megfontolt ember). Battonya ahhoz elég nagy volt – vagy harmincan voltunk diplomások, nap közben összezárva a gimnáziumba -, hogy egyre többet és többet lehessen hallani; amit nem hallottunk, azt a fantáziánkkal kiegészítettük (gondolom, sokan voltak így). De azért a térkép legalján húzódtunk meg, már-már romániai mélységekben ahhoz, hogy ne igen értsük, miről is van szó. Fölmentünk Pestre.

Pestre nem azért mentünk, hogy tájékozódjunk (túl logikus lett volna), hanem részben mert nyár volt, részben mert É terhes, valami ruhát kellett venni. Én elkísértem, nehogy úgy járjunk, mint a minap – még Dombegyházon -, amikor kabátért ment el, és egy fali díszállal tért haza (gyönyörű nádudvari feketecserép, sokáig lakásaink díszje a főhelyen). Ilyenkor meglátogatta debreceni osztálytársait, akik közül kettő – a legtartósabb barátságok – már Pesten (Budán) laktak. Engedelmesen kísértem, mint egy részt vevő megfigyelő.

Jó alaposan össze voltak fonódva mind a hárman. Novák Jutkának csak az édesapja élt, Gyula mellett dolgozott egy gazdaságban; Cili (Drukker Mária) az édesanyjával egy nyíregyházi anyáról jött (az apja Auschwitzban halt meg). Hárman hol Gyulán, hol Nyíregyházán nyaraltak együtt, hol Szarvason; a lányok addig furmányoltak, hogy a két egyedülálló embert még össze is házasították egymással (bár ez a kapcsolat korántsem tartott örökké). Most már mindhárman férjnél voltak, Judit Tasnádi Gyuszinál (egykori sorstárs), két szép gyerekkel a Guszev (ma Hercegprimás) utcában; Cili a Gábor Áron utcában, ahol az anyja, nyíregyházi egzisztenciájukat fölszámolva egy öreg házban szerzett leválasztott lakást. Cili először egy görög papfiút választott – maga is teológus -, másodjára viszont Farkas Vladimirt, munkahelyi főnökét (az is épp vált).

É hol itt, hol ott szállt meg, ha Pesten volt; most épp a Gábor Áron utcában. Érte mentem, de ő a barátnéjával ment el vásárolni, Farkas Vladimirral egyedül maradtam. Szeretett mosogatni és rendezkedni a lakásban – elég szűkös volt a hely, kerülgették egymást az újdonsült anyósával (É szerint fogalma sem volt, kivel lakik együtt; Ez ő volt, szegény? nézett a Leninképre, mintha a nemrég elhunyt Farkas Mihály lett volna). Barátságos – nem kedélyes – kissé hízott, fehéres arcú férfi volt, kopasz, előre álló fogakkal, értelmes nézéssel. Tasnédi Gyuszi kijelentette, hogy hozzájuk be nem teszi a lábát, mert vérnyomokat hagy – én nem láttam rajta vért (tényleg szinte néztem). Bizonyos kérdésekben tájékozott volt – messze tájékozottabb, mint én – és rutinos beszélgető. Úgy fordította a szót, hogy neki kedvezzen, ő tudjon beszélni, szinte oktatott. Mégis megint az volt a benyomásom, mint más hasonló esetben (Bíró Viktorné a képzőből volt ilyen hasonló eset), hogy valamivel imponálhatok neki, talán az úrfiúsággal (no hiszen).

Aztán csöngött a telefon. Épp augusztus 21-e volt; délelőtt, nem tudtunk még semmit (én legalább is nem). Farkas Vladimir fölvette, fehér, kissé petyhüdt arca elvörösödött és földuzzadt. Előbb csak emelt hangon beszélt – egyre emeltebben -, a végén már szinte ordított. „A gaz bitangok’ A sötét állatok! Az a hamis csirkefogó!”, meg ilyeneket. Már nem ugyanaz az ember volt, és tényleg, talán már véres is volt a keze. Kifordult magából – vagy csak a manírból, amit sok idő óta hordott. Még mindig kívülállóként néztem, de már megrettenve. Kivel zártak engem itt össze? Hogy jövök én ehhez? Farkas Vladimir letette a telefont, lassan megnyugodott; Dubceket kezdte magyarázni. Mindenkit személyesen ismert

fiatal korából (a Felvidékről), vagy felnőttként a mozgalom ilyen-olyan bugyraiból. Amit hallottam, zavarossá tette az emberarcú szocializmus szép, tiszta víztükrét. Azt azért kivettem belőle, hogy a magyarok bevonultak.

„Kádár bevonult! Mégis csak bevonult!”, ismételte, amikor hazaértek a nők. „Na jól van, azért csillapodjál”, intette a felesége, mint idomár a gondjaira bízott vadat. Hogy kitör a rutinból, amelybe beleszoktatták - amit magára öltött, még tetszik is magának benne -, ez a kockázat mindig ott volt. A telefonbeszélgetést azonban csak én hallottam. S Farkas Vladimir megint mosogatott.

*

Eszter október 11-én született. A szarvasi család nagyon sürgette, sokszor a fülem hallatára, már-már kényelmetlenül. Diplomával a zsebünkben, végleges (annak látszó) lakással a fejünk felett, végül rászántuk magunkat. Eszter nehezen fogant, É orvoshoz járkált, a szarvasiak megint súgtak-búgtak; végül terhes lett. Meghívta az apját Békéscsabán ebédelni (miért pont Csabán?), ott kettőnk helyett bejelentette. Csicsely Mihály nagyon boldog volt. „Csak aztán vigyázzatok rá! Mert a Manyi is nem tudom, mi mindent csinált...” (ez a felesége, az anyósom volt).

É jókedvű, mégis szorongó terhes volt, bizonyos babonákhoz, számomra megfoghatatlan módon, ragaszkodott. Ilyen volt például a sör (ilyenkor sok sört kell inni), ládászám vettem, vittem a sört, nagyon meg is hízott tőle (s még szülés után is sokáig úgy maradt). Ilyen volt az is, hogy nem lesz teje („Anyámnak se volt...”), erről nem lehetett lebeszélni. De mert a kollégái és házunk lakói annyi figyelemmel vették körül, egyre többet beszélt a terhéről és egyre büszkébb is lett rá. Berúgta a fiókot, újságolta egyszer büszkén, amikor a tanári asztal mögött ült, vagy máskor: Megint forgolódik, nyugtalan. Vígan mosott, vasalt, házimunkázott, vitte lavórban a mosott ruhát teregetni le, az udvarra, megcsúszott a lépcsőn, jól megütötte magát. Eszter ott bent jó időre elhallgatott. Jaj Istenem, tán már meg is halt, riadozott. De Kovács doktor megnyugtatta, Nagyon jó helyen van az bent, biztonságos helyen. Szülni azért Medgyesegyházára küldte, pedig Battonyán is volt szülőotthon, ráadásul a bába a kedves Gyürefi Klári édesanyja volt („Mi is akarsz lenni, Klári, színésznő? Nem színész, szülész!”).

Az ötletet Frenreisz István támogatta, akihez – apám révén – magam is tanácsért fordultam (Hát nem borzasztó, mondta a fiáról, rendes ember egy se akar lenni, csak valami művész...) Fröci bácsi, a pesti egészségügy józan ismeretében szintén azt javasolta, hogy valami jól fölszerelt, de nem túlszűfot helyre menjünk, a szülés nem betegség, tette hozzá. Ha nem Battonya, akkor mért nem Szarvas, gondoltam, szülőotthon akkor ott is volt. De É arról még kevésbé akart hallani, mindenki ismer, pletykáznak, még csak az hiányzik. Végül kikötöttünk Medgyesegyházán.

Igaz, Medgyesegyháza nem volt Szarvas – de azért nem volt Battonya sem. Hírből már akkor sokat lehetett hallani róla, hol paprikát termesztettek, de intenzíven, hol dinnyét, hol földimogyorót; dolgos nép volt, szlovákok. És evangélikusok – tették hozzá Szarvason (ott is mindent tudtak), úgyhogy Medgyesegyháza mehetett, és É ment is. Tóth doktor, a szülőotthon vezetője vagy kétszer vizsgálta – minden rendben -, meg is becsülte, hogy nagyjából október közepe. Addigra kocsit kellett szereznünk, hogy É be tudjon menni, megbeszéltem Mudrityékkal (a lánykollégium vezetője és a férje), a kevés kolléga egyikével, akiknek kocsijuk volt. De Eszter közbeszólt. '0-én kora hajnalban É nyögött, elment a magzatvíz, hamar az autót. Gyerünk Mudrityékhoz, minden sötét persze, Mudrityné előkóválygott végül,

haj, haj, sóhajtozott. A férjem épp szétkapta a kocsit, hogy minden rendben legyen, amikor kell. De hát most kell! Sajnálom!

Így aztán Veres Zolit találtuk ki, fiatal szakoktató kolléga, se jóba, se rosszba nem voltunk vele. Az édesanyja bízta, gyerünk, Zoli. Hajnali háromkor vagy négykor útban voltunk Medgyes felé, sűrű köd, É sóhajtozott, Zolinak nem tetszett a motor hangja („Nem húz.”). Mégis megérkeztünk a szülőotthonhoz, ahol közölték, hogy a doktor úr épp most ment el Pestre, kocsiszínt választani. É ijedt volt, fájt is neki, nem tudtunk ezen kellőképp fölhaborodni. Eszter lassan érkezett, anyósom is ott volt, a kertben álltunk, fölnéztem az ablakra, É kínlódott. Az anyósom persze józanabb volt, mint én, Az első gyerekekkel mindig így van, mondta. A bába rutinos volt, rutinosabb, mint a fiatal körzeti orvos. Itt varja össze, doktor úr, mutatta szakértelemmel.

Hogy Eszter mért lett Eszter, az kissé körülményes. É folyton Mihály-t várt, rajongott apja után. Én, sokallva kissé a Mihályt (s a rajongást), inkább Gergelyt szerettem volna. Eszter, azzal, hogy Eszter lett, eldöntötte a kérdést. Egy pillanatra (most bevallom) elfelhősödtem, lány? É viszont hirtelenjében kimondta, hogy Eszter; talán emlékezve arra is, mennyire szerettem az unokatestvéreimet, főként Esztert. Pár nap múlva – már nem tudom, kinek a kocsijával – hazamentünk.

Otthon (Battonya) már igazán vártak. Márk (a szomszéd) befűtött, s mikor nem jött belőle az olaj, bölcsen nyugtatott („Majd beáll az, Tamáskám.”). Zorka, a felesége és Dusica, a kislányuk napjában többször is átkopogtattak babanézőbe; aztán kiálltak a udvari körfolyosóra, és Bognárékkal a földszinti lakásból megtanácskozták a látottakat (ők szerbül, Bognárné Sztánika horvátul); anyósom valamit a szlovákjával szintén megértett belőle. Egyszerűbb volt Esztert kitenni a gangra, amúgy is szép késő októberi napok voltak, abban az évben majdnem két hétig szinte szeptemberi meleg. Eszter a gangon, a tűzről pattant fekete Sztánika lent, Zorka fönt; battonyai idill. Gyürefi Klári szép herendi vázával kopogtatott be babavizitre (É még sokáig őrizgette); egy nagymamától pedig üvegre festett román Szűz Máriát kapott gyerekével (a fekete szemű, nagy orrú Mária igazi néprajzi ritkaság).

Minden rendben lett volna, kivéve Esztert. É nem hiába mondogatta, hogy úgysem lesz teje (s úgy látszik, hiába itta a sok sört). Eszter három kiló körüli testsúllyal született, és eleinte normálisan evett (szopott), én pedig gondosan könyveltem naponta többször is a teljesítményt. De ez egyre romlott. Minél idegesebb lett É, annál kevesebb lett a teljesítmény; annál kevesebbet nyomott Eszter – s annál idegesebbek lettünk mi. É erőltette, Eszter próbálta, én könyveltem – de látszott, hogy ez így nem megy tovább. Az anyósom félretolt az útból, és kijelentette: Szarvasra megyünk.

Vissza Pestre

1968 áprilisában telefonáltak a Köznevelésből. A Köznevelés akkor kétheti lap volt, valahol fél úton egy pedagógiai szaklap és valamifajta oktatáspolitikai periodika között. Hagyományosan a legtöbb iskolába járt, de csak kevéssé forgatták (főleg igazgatók, helyetteseik). A gimnáziumba telefonáltak (telefon csak ott volt), kihívtak az óráról. A szerkesztőségéből egy férfihang arról érdeklődött, mikor látogathatna meg – a „legszorgalmasabb vidéki tudósítójukat”.

Vidéki tudósítójuk persze nem voltam, de szorgos, az igen. Mióta megtapasztaltam egy-két módszertani közleményem visszhangját – kollégák és nem csak kollégák körében -, úgy gondoltam, az írással lehet valamit kezdeni. Mint kezdők általában, főleg recenziókkal próbálkoztam, azokat írtam és próbálkoztam velük itt meg ott. (Legnagyobb fegyvertényem e tárgyban a Tiszatáj volt, ahol Kovács Sándor Iván Darvas újonnan kiadott Orosháza-szociográfiájáról íratott; egy szerkesztőbizottsági vacsorára meg is hívtak; Mocsár Gábor – „Ki vágta fejbe Hudák elvtársat?” – az írásomat nem szerette.) A Köznevelésbe könnyű volt írni, mert az iskolai könyvtár (új fiúként énám sózták) amúgy is megvette az új pedagógiai könyveket, főleg ha mondtam. 1968 tavaszán már ott tartottunk, hogy a szerkesztőség (Piry Józsi bácsi) előre kiküldte a recenzálandó könyveket. A látogatást, gondoltam, ennek köszönhetem.

Nem egészen. Balázs Mihály (az új főszerkesztő) és Szoboszlai Béla érkeztek, a Szoboszlai Béla Wartburgján (értetlenkedtem, hogy egy kétüteművel is lehet ekkora távolságokat tenni, Béla kicsit sértődötten magyarázta, hogy mennyire). Csak épp erre jártak, mondták, meglátogatni Balázs Mihály rokonságát, akik Magyarbánhegyesen laktak. Ez azért nem egészen stimmelt, már csak földrajzilag sem, Battonya felé nem lehetett csak úgy „kerülni”. Ide jönni kellett; utólag nyilvánvaló lett, hogy miattam, értem. Előbb a gimnáziumban kerestek – az épületben, amire olyan büszke voltam -, É persze meghívta őket ebéd utáni kávéra a lakásunkba, amire szintén büszkék voltunk.

Ott aztán nem kerteltek tovább. Megürült egy állás a szerkesztőségben, rám gondoltak mint igazi vidéki tanárra, aki pedagógusként elkötelezett s talán publicistaként is használható lehet. Mint később kiderült, többet is gondoltak, amúgy népiesen és romantikusan. Szemükben – főként Balázs Mihályéban – én lettem volna a nép közül kiemelkedő, értelmiségi létre jutott valódi falusi tanító. Ezt főként Gáspár Lacitól vették; egyedül ő ismert engem, amikor a szerkesztőség körbekérdezte, hogy „tudtok-e valakit”. N Sándor László (népszerű publicista) a nemrég alakult Magyar Hírlaphoz ment át, Rehák Ferencet is hívta. Az ő utánpótlásuk kellett.

Sem falusi tanító nem voltam (gondolom, ezt egy röpké látogatás is kiderítette -, sem leendő publicista. Amiben egyedül egyetértettünk, az az ambicióm volt. Miután a szarvasi tervek irreálisnak tűntek, újabban Szegeddel próbálkoztam. Társasház építkezéshez hívtak – negyvenezer kellett volna hozzá (egyezer fölösleges se volt persze) -, és nagyvonalúan már látni véltem magam oktatóként az egyetemen (hol másutt). A Köznevelés váratlanul jött, lelkesített és megzavart. De nem annyira, hogy elutasítottuk volna; mindketten gyorsan igen-t mondtunk. Takács Laci szívta kicsit a fogát, hogy alig hoztak át Dombegyházról (Heszler József, mint általában, mosolygott a bajusza alatt, és hallgatott). Megállapodtunk, hogy szeptembertől a Köznevelésnél kezdek; a lakásomat pedig – mondtam nagyvonalúan (É bólogatott) – majd saját erőből oldom meg. A gimnázium ezen kapva kapott; az utódomnak is lesz legalább hol laknia.

Ezzel a Wartburg elporzott (inkább töfögött), mi –legalább is én – repkedtünk a megtiszteltetéstől, végre megnyíltak a mennyország kapui. Budapest! Minisztérium! (akkor a Művelődésügyi Minisztérium épületében szerkesztették a lapot). Köznevelés! (valahogy úgy képzeltem, hogy a recenzióimmal teleírhatom a lapot). A tanév hátralévő heteiben már úgy tekintettem magamra, mint akit tényleg fölfedeztek.

Aztán teltek a hetek – az a Wartburg Isten tudja, merre töfögött -, néztem a postát (mániákus postára járó voltam, lehetőleg naponta), a telefont is lestem az igazgatóiban, de csönd. Még

egy hang se (szerencsére azért a Köznevelés közben is megjelent, pedig arra gondoltam...). Ráadásul kérdegetni kezdtek, az ismerősök is (dicsekedtünk), főként azonban a gimnázium: tantárgyfelosztás. Mikor mentek? Írtam Gáspár Lacinak, hogy érdeklődjék utána, ő kedves levélben – a kerek gyöngybetűivel – nyugtatott, majd, majd. Már folyamatban.

Aztán eljött a nyár – nekem doktorálás, É-nak szigorlat -, aztán a prágai tavasz és az augusztusi bevonulás (és szokása szerint a Köznevelés is nyári szünetre ment). Majd az ősz közeledett, sőt a nyakunkon is volt, még mindig semmi. Nem volt magyarázkodás, megkezdtuk az új tanévet. Október elején – É már nem tanított – sűrű hajnali ködben autóztunk; megszületett Eszter. Épp hogy elkezdünk beletanulni az új szülői szerepbe, amikor megint kerestek a Közneveléstől, előbb telefonon, aztán írásban is. December elsejével álljak munkába, Szalay utca, harmadik emelet, az oldalfolyosón.

Ez váratlan volt, s nem is a legjobbkor jött. Nemcsak mert már-már leszámoltunk vele, hanem főként mert hetek – napok – alatt kellett döntenem (amiben nem voltam nagy, ma sem vagyok). Anyósom – épp ott volt nálunk – a fejét ingatta, én elvesztettem a fejem, É nyugtatott. Hogy ő a gyerekekkel úgy is Szarvasra megy, s hosszú távon mégis csak így lesz jobb. Hosszú távon, igen – de én egyelőre csak a rövid távot láttam. Azt se pontosan; fölutaztam Pestre.

Később fény derült a hosszú hallgatásra, amitől, mint mondták, a Köznevelésben is idegesek lettek. A feddhetetlenségi vizsgálat során – az újságíróknak nem csak erkölcsi bizonyítványra volt szükségük, hanem a szigorúbb feddhetetlenségire is – foltot találtak a káderlapomon. Nem a származásomat, nem a kitelepítést, nem a teológiát – azt úgy is tudták -, hanem a szakdolgozatomat. Ahhoz, még Dombegyházról könyvtárközín keresztül könyveket kölcsönöztem külföldről, amit a posta kötelelességszerűen jelentett a párttitkárnak, az meg a megyének. A megyei rendőrkapitányság nyomozott ellenem – ez volt a folt. Mire az analitikus nevelésfilozófusokat leleplezték, csaknem eltelt egy év. Fölszabadultan neveltünk (de azért a hideg huzat csaknem becsapta az ajtót).

Végül összecsomagoltunk – már amit tudtunk -, É a lányunkkal elment Szarvasra, én Pestre. Ezzel lezárult Battonya, hittem; de nem egészen így történt.

*

Az, hogy a Pesten lakást majd saját erőből megoldjuk, bátor kijelentés volt, de nem sok alappal. Már kezdet kezdetén sem volt hol laknom; később pedig még kevésbé. Albérletet találni nem volt egyszerű, különösen Battonyáról, levélben. Én azt hittem, mindenki ugyanúgy meghatódik majd attól, hogy a Művelődésügyi Minisztériumban dolgozom, mint én (s különben sem dolgoztam az állományában, csak az épületében). Ebben jó nagyot tévedtem. Abban meg még nagyobb, hogy majd fölbred valakiben az együttérzés, ha drámaian ecsetelem kislányomat, meg „szétszakított családomat”. Sőt, ellenkezőleg: ettől riadtak meg csak igazán. Szóval nem egyedülálló? Házaspár? Még gyerek is? No nem. Vissza se hívtak.

Aztán a személyes megjelenéssel kísérleteztem; délután, amikor már szabad voltam, egyenként kerestem föl minden hirdetőt. Budapest akkor viharosan épült – az új meg új lakótzelepek zöldmezős beruházásban, ezzel voltak tele a lapok. Nem létezik, hogy ennyi lakásból nekem valahol ne jutna egy; de bizony nemigen akart jutni. Ráadásul még rossz helyeken is kísérleteztem: azok a környéken, amit addig legjobban ismertem (V. kerület, II. kerület, I. kerület). Jártam szörnyen leromlott házakban és újonnan épült társasházakban is (a legkívánatosabb egy pasaréti lakás valahányadik szobája volt). Sajnos, egyiket sem nekem

szánták – minisztérium, újságírás, mielőbb fölköltöző család -; odáig, hogy mennyit kérnének érte (nem szólva előlegről, amiről akkor még nem is hallottunk), rendszerint el sem jutottunk.

Hiába voltam pesti – állandó bejelentett lakással -, abban már rég más lakott, nekem nem maradtak kapcsolataim (mikor szakítottam az egyházi múltammal, ami volt is fölszámolódott). A „társaság” – szüleim egykori társasága, akiket ugyancsak végiglátogattam – úgy tettek, mintha majdnem elfelejtettek volna. Anyám családja épp hogy élt; az unokatestvéreim is fölnőttek, lakásokat választottak le; Mártáék épp építkezést terveztek. Eszter unokatestvérem ötvenhatban disszidált, összeházasodott lánykori szerelmével, Németországban épp építkeztek. Julika, a nővére maradt a Pasaréti úton, szörnyülködve csapták mössze a kezüket: de hát ott az a sok lakás (a lakótelepek). Csermendy Laci, a férje, miután csöndben végighallgatott mindent, kikísért az előszobába, s azt mondta: Menj anyámhoz lakni. Nem ismertem az édesanyját, de már így ismeretlenül is szeretni kezdtem. Egyből mentem.

Nem mindenki tudja, hol a Kagyló lépcső Budapesten, én sem tudtam. Pedig nagyon is otthonos környéken volt, a Vízivárosban; nem messze a Batthyány utcai iskolától a Mária szobor mellett nyílt, és vitt fölfelé a Várba a Bécsi kapuhoz. Olasz lépcsők voltak - hosszút lehetett egy-egy fokán lépni -, de azért épp elég meredek. (Aranka néni, már túl a nyolcvanon esténként erre ment haza, a sötétben maga mögött lépteiket hallott. Meggyorsította a lépéseit; a sötét kísérő szintén. Még gyorsabban ment, végén már-már futott. Mégis, mire a házához ért, a kísérő beérte. Anyuka, mondta a fia, hát nem bírom utolérni.) A ház föl volt dúcolva – a lakások is -, és úgy is maradt, ameddig ott laktam (később laktunk). A sötét, több mint száz éves ház rettentően lekoszlott, amúgy is a hegy oldalába épült (és amúgy is a Víziváros volt). Én mégis nagyon megszerettem, mert szeretni akartam. Aranka néni picit hátrált, amikor rácsöngettem és beengedett. Az előszobában alacsony szekrényke, a sarkán valami fölvágott szaglott, hetek óta ott maradhatott, elfeledve. Aranka néni még most is (akkor is) kitűnően mozgott, hátára, lábára, csípőjére, izületeire nem panaszkodott. Csak épp feledékeny volt, de nagyon. Főként a rablókra gyanakodott – körülötte settenkedtek folyton -, alaptalanul. Hogy el ne felejtse, mit hová tett, fölírta egy cetlire. S hogy a cetlit hol találja, azt is fölírta egy másikra. Aztán, hogy a rabló ne olvassa el, az egyiket németül, a másikat franciául írta. Nagyon örült, hogy lakója lesz.

A szoba, amit kaptam, külön bejáratú volt – ezt úgy kellett érteni, hogy egy fürdőszobán keresztül mindjárt a gangra nyílt. Igazán nem szép, hogy megírom, de ez a fürdőszoba még rettenetesebb volt. Aranka néni már régóta egyedül élt – a fia csak néha látogatta -, minden szerelés, amit ügyes vagy ügyetlen férfikezek elvégeznek, elmaradt. A rozzant üvegajtón, a gang felől úgy húzott a szél (akkor már december vége, január eleje volt), hogy a szobáig érződött. De nem is baj, legalább enyhített valamit a szoba szagán (búzt mégis illetlen írni). A hdeg vízzel még csak kezdettem valamit (a fürdőt fűteni nem lehetett -, de ezzel a szaggal nem tudtam megbirkózni. Vehettem szagtalanítót, vehettem illatosítót – ez a szag egy-két nap múlva előjött. (Lehet, hogy Aranka néni szobájából kúszott át.)

Szag ide, szag oda, a szoba szép volt (legalább is akkor és ott és nekem). Igaz, hogy ez is föl volt állványozva – a nyers gerendákra ezt-azt aggattam -, de az ablakok délnyugatra néztek, sd a szemben lévő ház fölött, ha ügyesen hajlongtam, akár még a János hegyet is megláthattam. Hoigy Csermendy Laci így megoldotta a helyzetemet – ami családban némi lelkifurdalást azért ébresztett -, a pasarétieknek is kedvük támadt kisegíteni. Amúgy sem volt hová tenni a dédpapa bútorát (azét, akié a Batthyány utcai iskola volt), ide begyömöszölték.

Gerendák közt, hidegben, szagban – de antik bútorok (és limlomok) közt laktam. Különben is tavaszodott – egy lélegzetvételnyi szünet, hogy ősztől hová legyünk.

Mert ez szállásnak szállás volt ugyan, de lakásnak – különösen bútorokkal nem való lett volna. S nem is ajánlották. Az ajánlat arra az időre szólt – néhány hónapra -, ameddig „végleges megoldást” nem találok É-n ak, Eszternek, meg a battonyai holminknak. A Kagyló lépcsőről naponta szálltam alá a Vízivárosba - közben szenet-fát vettem és vittem Aranka néninek, mert hálás voltam, hogy befogadott, és igen, szerettem -, föl a Batthyány utcán a Széna térig, ott villamossal a Margit hídon át (reggeli a hídfőnél, alaposan meg is híztam tőle), majd a kettessel a Szemere utcáig, be a Közneveléshez. És kezdődött előlről az egész: nem tudtok egy lakást?

Nem tudtak. Megtanultam, hogy mindenki lakásgondokkal küzd, csak nem mindenkiben tudatosul. Most, hogy kerestem, a kollégáimnak is eszükbe jutott, hogy szereztek lakást ők, és miért kellene elcserélniük. Ebből szövevényes tervek kerekedtek ki – te bejelentened, én akkor odaadnám; lelépnék, ha fizetni tudod, van egy kapcsolatam a tanácsnál. Mind fiatal családostok voltak (csak egy-két évvel idősebbek nálam), az ilyesmi nem lett volna nagyon szokatlan. De persze újságírók is voltak, voltunk (bocsánat: hírlapírók, így illet mondani), írni, szerkeszteni jobban tudtunk, mint intézkedni. Ki-ki visszabújt az íróasztala mögé megírni az aktuális cikkét (vagy elrohant).

Az idő múlt, én egyre idegesebb lettem, a gimnáziumból sürgettek, átadni a lakást. A pánikom szélén megint megjelent Gáspár Laci, és ezt mondta: én vidékre költözöm. Nem akard kibérelni a házamat?

*

Péntek délután Szarvasra utaztam; este értem oda, ha csak este tudtam indulni, akkor hajnalban. Mezőtúron várni kellett a csatlakozásra, beültem a restibe, épp az amerikai pragmatisták nevelésfilozófiájáról és Dewey-ről írtam lexikoncikket. Kávét ittam (sört soha), legyek szálltak rá, nem zavartak (azóta se). Még örültem is, hogy késett kicsit a szarvasi vonat („vörös nyíl”, mondtuk, épp akkor állítottak be új, piros motorvonatot).

É a parókián várt, még ott lakott. Hét közben szigorlatra készült, fejezte be a kiegészítő szakot (orosz). („Minek neked az, fiam. Már van egy szakod. Foglalkozz inkább a gyerekekkel...”) Majdnem azt írtam, É és Eszter vártak – de hát Eszter még alig pár hónapos volt, nem várhatott. Vagy tudja Isten – lehet, hogy mégis várt. Egész héten be nem állt a szája, sírva követelte az anyját, főként éjfél körül. S hogy ne verjen föl mindenkit a parókián (mégis csak vendégek voltak), É föl is vette. Panaszkodott is a lányára, de nekem ugyan hiába – végre láthattam őket, ennél több nem is kellett. S nem is volt semmi több: Ha otthon voltam, Eszter éjszakára csöndben maradt.

Hetente egy-két napunk volt, hogy örüljünk ennek s egymásnak; a nagyszülők is kitétek magukért. Korán kellett menni a tejért Szarvas másik végére, egy szintén új anyukához, akinek sok teje volt. É ragaszkodott hozzá, bár a gyerekorvos már lebeszélte volna róla. Lohr Gyula, a szülőotthon vezetője csak azt mondogatta, Hagyd, fiam. Mire fölnő, úgy is meg kell egyen egy vödör szemetet (nem szemetet mondott). Eszter, mintha hallotta volna, a hófehérre mosott pikétakaróján észrevett egy koromszemet, és odamutatott. (Szerencsére nem ette meg; összeomlott volna a világ, legalább is a szarvasi.)

Ahogy teltek a hónapok – Eszter lassan fölült, majd megpróbált fölállni, később görcsösen fogózkodva a járókában már meg is állt -, úgy lett egyre pufókabb. Ujjai, amikkel a járókába kapaszkodott, tíz kis gömbnek látszottak. A szarvasi rokonság el volt tőle ragadtatva (természetesen – meg különben is kedvelték a kövéreket); körülötte a nagynénik nevetve vitték babaversenyre. Fénykép is készült róla, egy pufók kis baba – már nem is olyan kicsi -, ül is, áll is, csaknem tökéletes (főleg pedig szeretetre méltó).

É és Eszter a parókián laktak – ott lehetett fűteni, amig kellett, ott konszolidáltabbak voltak a viszonyok (víz ott sem volt) -, a szülei és a testvére a nagymamával a Deák Ferenc utcai ház két utcai szobájában. Ez előre lépés volt a kamra után, ahol – ugyanebben a házban – előzőleg laktak. Apósom, az örök optimista, folyton el akarta adni a házat, pedig nem is ő vette – az édesanyja, egyedülálló varrónő, alig iskolázott *tót* asszony – a félretett pénzéből vette, szemben a bírósággal, az ügyvéd fiának (azelőtt postahivatal volt). Eladni nemcsak azért nem lehetett, mert nem Csicsely Mihály volt a tulajdonos, hanem főleg azért, mert egyrészt laktak benne (ügyvédi munkaközösség), másrészt vagyonekobbzás alatt állt. Előbb a nevére kellett volna iratni, de utána azonnal el is adni, mielőtt a vagyonekobbzást foganatosítják.

Nekem, nekünk viszont kellett volna a pénz, de nagyon. Az én családom gazdagsága már sehol sem volt (legföljebb Aranka néni szobájába jutott ez-az belőle); ha volt egyáltalán (nem tudom). S ha lett volna is, afölött sem én rendelkeztem. Ahhoz viszont, hogy egy valamire való lakáshoz hozzáférjek – nem építkezéshez, csak a „lelépéshez” -, még leglásian is tízezrek kellettek, hát még illegálisan. Ezt muszáj volt elmondani Szarvason, s ettől senki sem volt boldog. Míg Eszter babaversenyt és fotókiállítás nyert, addig én hétről-hétre É családját szekáltam valami „beugróért”. É nekem is drukkolt, meg az apjának is (anyósom sóhajtozott, panaszkodott, a többiek nyugalomra intettek). Ettől nem lettem nyugodtabb, sőt. Szerencsére Eszter ezek ellenére is jókat aludt.

Szarvas mégis mint valami édes mártás – mondjuk, illatos méz – fogadott be és folyt körül. Alig vártam, hogy bemártózhassam, és nagyon nehezen kászálódtam ki belőle. S míg benne voltam ism inkább kötött mint lökött. É és Eszter kikísértek a vasútállomásra; a vonat akkor is este hat után indult Szarvasról, sokan utaztak vele, nehezen szakadtunk el. Ajjaj, fekete vonat, ahogy a divatos sláger énekelte (máig eleven emléék).

*

Villamossal hosszan döcögtünk Kispestre, Gáspár Laci, meg én, ott buszra szálltunk át. Jártam már arra, az 52-es az Alkotmány utcai lakásunk közelében állt meg, Pestlőrincen pedig templomunk volt (udvaroltam is oda). Ilyen messzire azonban még sohasem vetődtem, egészen Pestszentimre határába (akkor hivatalosan Pestimrének hívták). Leszálltunk a Nagyenyed utcánál, és egy kis beszélgetésre a sarki kocsmába mentünk.

Laci arrafelé is otthonosan mozgott, akárcsak a minisztériumban. Még köszöntötték is, amikor beléptünk. Elmesélte, hogy Szentlőrincre készül, újabb iskolakíséretre. Vele megy majd a családja – Emma és a három gyerek -, a ház pedig üresen marad. Vegyem ki úgy, ahogy van, s ha lehet, fizessem ki, mondjuk, egy évre előre. Hatezer forint, ugye, nem lesz az sok?

Fölálltunk, köszöntünk, indultunk, mentünk, mentünk. Falusias környék, családi házak, színes kerítések, előkertek, kutyák. Elhagytuk a Brassó utcai laktanyát (benne orosz katonák). Ott már nem volt nevük az utcáknak, csak számuk. A 636. utca túloldalán kukoricás. A 4. számú

házban (a szomszéd udvarban sufni, benne fiatal házaspár gyerekekkel) laktak Gáspárék. Leültünk a fehérre meszelt, savanykás szagú konyhában.

Emma, akit akkor ismertem meg, meghallgatta a frissen kötött alkunkat, de korántsem volt boldog, sőt. Látszott, hogy jóval idősebb Lacinál, fáradt és hajszott (akkor ennyit fogtam föl), de sokkal józanabb. Miért nem a Brassó utcai iskolát? – kérdezte többször is L-től. – Azt is fölajánlották. L csöndesen, de konokul azzal érvelt, hogy egy igazi műhelyért el kell menni, messzire. E. nem akart. GL végül rászánta magát, és kimondta, hogy a házat már ki is adta. Kettejük közé szorultam.

GL a megállóig kísért, és megvárta, míg megjön a busz. Közben elmondta, hogy a házassága válságba került, és hogy megmentse, vissza kell térnie az iskolába. Ott majd együtt lesznek, ő, E., meg a gyerekek. Idővel megszokják, és újból egymásra találnak. Köszönte, hogy segíték neki ebben. Közben megjött a busz, és visszavitt a városba. Egy álomvilágból vissza a valóságosba, amiben nappal mindketten élünk. Illetve GL már csak félig.

Ő aztán kiköltözött; kirakta az udvarra a képtelenül szegényes bútorukat. Ugye, nem baj, kérdezte L, ha a kert végében, ott, abban a kis házban egyelőre bent maradna az anyósa. Nem sok vizet zavar. Hát nem is. A két év alatt, amíg ott laktunk, tízszer ha láttuk. É, akiben több volt a fogékonyság a helyzet iránt, mint bennem, próbált barátkozni, vagy legalább ismerkedni vele. A néni azonban visszamenekült a házba, és egy-egy ilyen kísérlet után napokig az ajtót sem merte kinyitni.

És rövidesen megjelent E. Először csak megérdeklődte, hogy minden rendben van-e, aztán fölvetette, hogy esetleg visszavinné egy-két bútorát. Majd kézen fogta a gyerekeit, és úgy jött, hogy bekérezkedjék. Előbb nekünk mondta el, aztán pedig a szomszédoknak, hogy milyen lehetetlen helyzetbe került. L. kiüldözi őt Szentlőrincről, eladta a feje felől a házat, elválasztja a gyerekeitől – és ráadásul valaki lopja a párnájából a tollat. Azzal hagyott ott minket, hogy még visszajön. Jött is. Egyszer az ajtó előtt, a tornácon vetett maguknak ágyat.

Én L-t kerestem, É. a szomszédokat. Kiderült, hogy E. már évek óta orvosi felügyelet alatt áll, jelentkeznie kellett volna az ideggondozóban, de bejelentés nélkül tűnt el, többször is kereste már a mentő. Ez aztán mentette a helyzetet – úgy, ahogy -, E.-t és a sérült gyerekeit az édesanyjával együtt gondnokság alá helyezték, GL pedig megmondta, hogy elvált.

Ahogy ezeket írom, megint ellentétes érzések kavarnak föl bennem. L-nak és E-nak ez már a második futása volt. Az elsőt Mezöheken maga is megírta, azt pedig, ahogyan a valóságban végződött (megfenyegették, rájuk törték az ajtót, ablakot, és a téesz kiüldözte őket), közös ismerőseinktől hallottam. Nekik sikerült visszahozni őket Pestre, állást szerezni a kiadóban, és a kukoricás mellett salaktéglából házat építeni kalákában G-éknak. Ez, amibe akarva-akaratlan belekeveredtem, a második futás kezdete volt. S az első család vége.

*

Lehoczyék a szomszédban fölajánlották, hogy elfuvaroznak Battonyáról Pestre; teherautóval jártak, valamelyik gazdaságtól, tán vállalatától kérték kölcsön vagy bérelték ki. A fiúk, Gyuri és UM, mindketten az osztályomból, de É kedvencei, csatlakoztak hozzánk, hogy rakodni segítsenek. Nyár volt, már szünet, ez jó bulinak ígérkezett. Nekik. Kevésbé nekem.

Én összetörten, magam alá zuhanva üldögéltem az egyre üresebb lakás egy sarkában, a sírás kerülgetett (mit kerülgetett!). Körülöttem szorgosan folyt a munka, egyik darab a másik után; eddigi életem cserepei (legalább is így éreztem). Minden rámolást nehezen tűrtem magam körül, el egészen a nagytakarításig; lehet rajta gondolkodni, de kár volna tagadni. A darabokat É és Angyal néni, akivel É nagyon összebarátkozott (Angyal Ica anyja Dombegyházról) gyorsan és határozottan csinálták; a platón már előző este csaknem minden ott tornyosult, letakarták. Tapintatosan kikerültek engem, én meg még kiözelebb húzódtam hozzájuk (a kutyanék is így tesz, csak hogy ne lehessen kikerülni).

Ők négyen vidáman kacatoltak, aztán föl a kocsira, és gyerünk. Én egész idő alatt a lelkemet fájlaltam – s minél közelebb kerültünk a pestlőrinci házhoz, annál inkább. Egyre jobban láttam, mekkora tévedést követtem el, és hogy ez már visszavonhatatlan. Vissza akartam bújni Battonyára – oda, abba a lakásba, abba a szobába, pont abba a sarokba -, ahol, most már tudtam, először és utoljára voltam boldog. A fák, falutáblák és házak egyre ellenségesebbek lettek. Végül valósággal reszketni kezdtem, és elátkoztam ezt az egész vállalkozást.

Körülöttem a nők, szerencsére, józanabbak és tettere készebbek voltak. Angyalné takarított („civilben” is valamelyik kerületi pártházak takarította Pesten), a fiúk rakodtak, É vidáman irányított. Az én büszke tanárszerep meg odalett, szégyenteljesen. Ezen külön sajnálkoztam. Háború, kitelepítés, ötvenhat, azok nem az én ügyeim voltak, nem velem történtek, én csak részt vevő voltam. Ezt itt, ezt a romot, magam idéztem elő. A nagyravágyásommal. Elsietett döntéseimmel. Felelőtlen ségessel (hüp, hüp). Így telt az első éjszaka (s utána még több más, írnám. De ez, szerencsére, már nem lenne igaz.)